

پیشنهاد‌های پژوهشی پیرامون نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون (پیشوای حکومت قطب‌شاهی)

کاظم استادی^۱

چکیده

در سال ۱۰۶۷ قمری، چهارصد نسخه خطی توسط «اسدالله ابن شیخ محمد مؤمن المشتهر بابن خاتون المشهدی عاملی»، وقف آستان قدس رضوی شده است. پس از بررسی نسخه‌ها، اطلاعات مختلفی ملاحظه شد که از جمیع قرائن و شواهد به دست آمده، به نظر می‌رسد شخص «اسدالله خاتون»، فرزند علامی فهامی شیخ محمد خاتون، شاگرد شیخ بهایی و پیشوای حکومت قطب‌شاهیان می‌باشد؛ و نسخ خطی وقفی نیز، در واقع، کتابخانه شخصی شیخ محمد خاتون است. اکنون فهرست نسخ خطی ابن خاتون، شناسایی و در یک مجموعه جمع‌آوری و تنظیم شده است؛ که نشان می‌دهد نسخه‌های این کتابخانه، شامل موضوعات متنوعی هستند و در نوع خود، حائز توجه و دارای اهمیت ویژه‌ای می‌باشند. بنابراین، لازم است تا پژوهش‌هایی به صورت مستقیم و نیز به واسطه این مجموعه نسخ خطی نفیس انجام شوند. در مقاله پیش‌رو، به صورت خلاصه، به برخی از این پژوهش‌های پیشنهادی، در پنج دسته و ۲۵ مورد، پرداخته شده است.

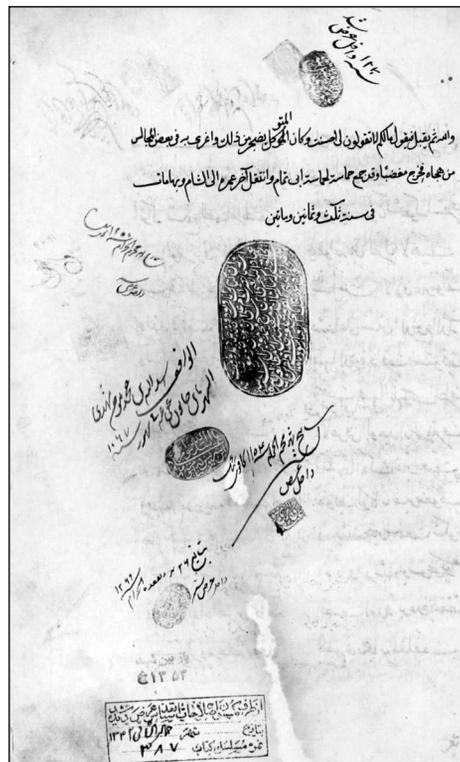
کلیدواژه‌ها: وقف، کتابخانه آستان قدس رضوی، آل خاتون، قطب‌شاهیان، اسدالله خاتون.

۱. نسخه‌شناس و پژوهشگر حوزه مطالعات اسلامی.

مقدمه

در سال ۱۰۶۷ قمری، چهارصد نسخه خطی توسط «اسدالله بن محمد مؤمن خاتون عاملی» وقف آستان قدس رضوی شده است (به عنوان نمونه نک: آبی، ۵۶۵ق: برگ اول). همه این نسخ، دارای یادداشت‌های وقفی همانندی بودند؛ که برخی با مهر بزرگ و برخی جدای از مهر بزرگ، عبارت‌های مختصری را نیز به صورت دستنوشته به همراه داشتند (به عنوان نمونه نک: کربلایی، (قرن ۱۱)، شرح شافیه؛ همو، ترتیب ایضاح الاشتباه، صفحات اول و آخر). پس از بررسی نسخه‌های وقفی اسدالله به آستان قدس رضوی، اطلاعات مختلفی به دست آمده که از جمیع قرائن و اطلاعات به دست آمده، به نظر می‌رسد شخص «اسدالله ابن شیخ محمد مؤمن المشتهر بابن خاتون المشهدی عاملی»، فرزند شیخ محمد خاتون می‌باشد (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ی ۱۴، سراسرمتن). محمد بن علی بن أحمد بن علی نعمه الله بن خاتون، مشتهر به ابن خاتون، از خاندان مشهور آل خاتون در جبل عامل لبنان هستند (نک: کریمیان، ۱۳۹۳ش: ج ۱۴، و سلماسی، ۱۳۹۹ش: ج ۳، مدخل ابن خاتون) که به ایران و هند مهاجرت نموده‌اند (نک: مهاجر، ۱۴۱۰ق و فرهانی منفرد، ۱۳۷۷ش: سراسرمتن). ابن خاتون از شاگردان میر محمد مؤمن استرآبادی ۱۰۳۴ق در هند، و میر محمدباقر حسینی استرآبادی (م ۱۰۴۱ق)، مشهور به میرداماد و نیز دایی خود، شیخ بهایی م ۱۰۳۰ یا ۱۰۳۱ق، در ایران بوده است و تألیفات متعددی دارد (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ی ۵ سراسرمتن)؛ که تقریظ و اجازه‌ای از شیخ بهایی بر ترجمه اربعین بهایی وی، قابل توجه است (به عنوان نمونه نک: خاتون عاملی، ۱۰۳۷ق: برگ آخر). ابن خاتون، حوزه درسی در حیدرآباد هند برپا نمود و شاگردان متعددی را پرورش داده است (به عنوان نمونه نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ط، سراسرمتن).

طرح مسأله

اکنون فهرست نسخ خطی وقفی فرزند شیخ محمد خاتون از کتابخانه وی، شناسایی و در یک مجموعه جمع‌آوری و تنظیم شده است (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ۸، مقدمه). نسخه‌های خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون شامل موضوعات متنوعی هستند، که در نوع خود حائز توجه می‌باشند. موضوعات آن به ترتیب الفبایی به این شرح هستند: «اخبار، اخلاق، ادبیات، اسطربلاب، اسماء الله، اصول فقه، اعتقادات، انساب، انشاء، پاسخ پرسش‌ها، تاریخ، تجوید، تراجم، تفسیر، تقویم، جغرافیا، حدیث، درایه، دعا، رجال، ریاضیات، شعر، صرف، طب، عرفان و تصوف، علوم قرآن، فضایل و مناقب، فقه، فلسفه، قرائت، قصص قرآن، کلام و اعتقادات، گوناگون، لغت، منطقی، نحو، هندسه، هیأت و نجوم».

به نظر می‌رسد که نسخه‌های خطی وقف شده توسط اسد الله خاتون به آستان قدس رضوی، که در واقع کتابخانه شخصی شیخ محمد خاتون هستند، دارای اهمیت ویژه‌ای است؛ برخی از آن‌ها عبارتند از:

- ۱- «شخصیت خانوادگی ویژه ابن خاتون و خاندان وی و نیز نسبت فامیلی او با شیخ بهائی و علمای دیگر جبل عامل».

- ۲- «جایگاه علمی علامی فهامی شیخ محمد خاتون عاملی در حوزه علمیه ایران و حیدرآباد».

- ۳- موقعیت سیاسی - حکومتی شیخ محمد خاتون در دربار قطب‌شاهیان هند و نیز حکومت صفویه ایران، و تعاملات وی با دربار صفویه».

- ۴- «حضور ممتد و تأثیر علمی - فرهنگی ابن خاتون در حوزه علمیه جنوب حیدرآباد»

- ۵- «تعداد زیاد نسخ خطی ابن خاتون و قدمت تاریخی آن‌ها؛ و نیز منشأ متنوع آثار»

- ۶- «انتقال جالب توجه کتابخانه شیخ محمد خاتون از هند به ایران»

- ۷- «انحصاری بودن برخی از نسخه‌های خطی ابن خاتون؛ و نیز تبار ویژه بعضی از نسخه‌های غیربومی».

بنابراین، لازم است تا پژوهش‌هایی به صورت مستقیم و نیز به واسطه این مجموعه نسخ خطی نفیس ابن خاتون انجام شوند؛ با این سؤال کلی که: «مجموعه نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون، با توجه به اهمیت نسخ و شخصیت و موقعیت علمی و سیاسی ابن خاتون، قابلیت چه نوع تحقیقات و پژوهش‌هایی را دارد؟». در این جا و به صورت خلاصه، به برخی از این پژوهش‌های پیشنهادی، در پنج دسته، می‌پردازیم.

۱- پژوهش‌های دسته اول

برخی از موضوعات پژوهشی «پیشنهادی»، به صورت مستقیم به بررسی خود مجموعه نسخ خطی شیخ محمد خاتون و هویت یابی بیشتر آن، نظر دارند؛ همانند «نسخ مفقود کتابخانه، حواشی و یادداشت‌های خاتون، مؤلفان و کاتبان نامشخص، انهاءات و حواشی دیگران، بررسی نسخه‌های کهن».

خلاصه توضیح این موضوعات پیشنهادی، عبارتند از:

کشف و شناسایی نسخ مفقود از چهارصد نسخه وقفی اسدالله خاتون عاملی

اکنون در کتابخانه آستان قدس رضوی، نسخه‌های خطی وجود دارند که دارای مهر و یادداشت‌های وقفی همانندی هستند؛ که برخی با مهر بزرگ و برخی جدای از مهر بزرگ، عبارت‌های مختصری را نیز به صورت دستنوشته به همراه دارند، که نشان می‌دهند توسط شخصی با نام «اسدالله بن محمد مؤمن خاتون عاملی» وقف آستان قدس رضوی شده‌اند. متن یادداشت وقفی در مهر بزرگ، از این قرار است: «این کتاب را با سیصد و نود و نه جلد دیگر وقف آستانه حضرت علی ابن موسی رضا نمود، اضعف عبادالله العنی ابن شیخ محمد مومن اسد اله الخاتونی که ساکنان مشهد مقدس از مطالعه آن بهره‌مند گردند. هر که بفروشد بلعنت خدا و نفرین رسول و غضب امام گرفتار شود ۱۰۶۷».

با چندین ماه تلاش و از طریق جستجوی در فهرس مختلف کتابخانه آستان قدس و نیز «فهرستگان نسخ خطی ایران» و نیز رایانه کتابخانه قدس رضوی، فهرست نسخ خطی وقفی اسدالله خاتون، فرزند شیخ محمد خاتون از کتابخانه وی، شناسایی شد (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ۸، مقدمه). در این میان، اطلاعات شناختی و فهرستی حدود ۲۵ نسخه خطی از چهارصد نسخه وقفی اسدالله خاتون یافت نشدند.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- آیا شواهدی وجود دارد که نشان دهد همه چهارصد نسخه وقفی، تحویل کتابخانه آستان قدس رضوی شده‌اند؟
- ۲- آیا می‌توان از دفاتر ثبتی کتابخانه آستان قدس یا بازدید کل مجموعه نسخ وقفی اسدالله خاتون، عناوین نسخ مفقود را شناسایی نمود؟
- ۳- در صورتی که نهایتاً و با جستجوی دقیق و کامل، عناوین نسخ مفقود کشف و شناسایی نشدند، چه احتمالاتی پیرامون وضعیت این نسخ قابل طرح و بررسی است؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- راستی آزمایی قبض تعداد نسخ خطی وقفی اسدالله خاتون
- ۲- بررسی دفاتر ثبتی کتابخانه آستان قدس از قرن یازدهم تاکنون.
- ۳- اطلاعات بدست آمده از بازدید فیزیکی مجموعه نسخ وقفی اسدالله خاتون.
- ۴- جمع‌بندی نشان‌ها و داده‌های پیرامون وضعیت نسخ ابن خاتون.
- ۵- احتمالاتی پیرامون وضعیت نسخ شناسایی نشده و مفقوده.

۲-۱- بررسی حواشی و یادداشت‌های شیخ محمد خاتون و خاندان او بر نسخه‌های خطی کتابخانه وی

در سال ۱۰۶۷ قمری، چهارصد نسخه خطی توسط «اسدالله ابن شیخ محمد مؤمن المشتهر بابن خاتون المشهدی عاملی» وقف آستان قدس رضوی شده است؛ که تعداد قابل توجهی از این آثار، نسخ مربوط به جنوب

هند و حیدرآباد، و نیز آثار متعددی از علامی فهامی شیخ محمد خاتون و شاگردان وی می‌باشند. با در توجه به جمیع قرائن و اطلاعات به دست آمده، به نظر می‌رسد که شخص «اسدالله بن محمد مؤمن خاتون عاملی»، فرزند علامی فهامی شیخ محمد خاتون (م ۱۰۵۹ق)، فقیه اعظم جنوب هند می‌باشد (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ۱۴، سراسرمتن).

ابن خاتون از شاگردان میر محمد مؤمن استرآبادی ۱۰۳۴ق در هند، و نیز دایی خود، شیخ بهایی م ۱۰۳۰ یا ۱۰۳۱ق، در ایران بوده است و تألیفات متعددی دارد (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ۵ سراسرمتن)؛ که تقریظ و اجازه‌ای از شیخ بهایی بر ترجمه اربعین بهایی وی، قابل توجه است (به عنوان نمونه نک: خاتون عاملی، ۱۰۳۷ق: برگ آخر). وی حوزه درسی در حیدرآباد هند برپا نمود و شاگردان متعددی را پرورش داده است (به عنوان نمونه نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ط، سراسرمتن). بنابراین، مناسب است تا نسخ خطی کتابخانه وی بررسی گردند و حواشی و یادداشت‌های شیخ محمد خاتون و خاندانش بر آن‌ها شناسایی و استخراج گردند؛ تا آرا و نظرات او و نیز تاریخ و شرح حال وی روشن‌تر گردد.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- دستخط و ساختار نگارشی شیخ محمد خاتون، با توجه به یادداشت‌های امضاء دار وی، چگونه هستند؟
- ۲- یادداشت‌های شیخ محمد خاتون و خاندانش در نسخ خطی کتابخانه، شامل چند دسته و نوع می‌گردند؟
- ۳- چه داده‌ها و اطلاعاتی از یادداشت‌های ابن خاتون و خاندانش از میان نسخه‌ها قابل استخراج است؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- شناسایی یادداشت‌های شناسنامه‌دار.
- ۲- بررسی دستخط شیخ محمد خاتون و برخی از خاندان وی.
- ۳- انواع یادداشت‌های شناسایی شده و بدست آمده.
- ۴- داده‌ها و اطلاعات بدست آمده از میان یادداشت‌ها.

۳-۱- شناسایی مؤلفان و کاتبان نامشخص نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون عاملی

از چهارصد نسخه وقف شده توسط اسدالله خاتون از کتابخانه شیخ محمد خاتون به آستان قدس رضوی، حدود ۳۷۵ نسخه شناسایی شده‌اند. اما به علت وجود نسخه‌های مجموعه، این ۳۷۵ نسخه فیزیکی، در واقع شامل حدود ۴۱۹ عنوان اثر هستند. در این میان، مؤلفین حدود چهل و پنج عنوان اثر از حدود ۴۱۹ عنوان اثر (با احتساب مجموعه‌ها) موجود در کتابخانه علامه فهامی شیخ محمد خاتون، نامشخص هستند. همچنین، کاتبان حدود ۲۶۶ عنوان اثر، از نسخ خطی این کتابخانه، در فهرس آستان قدس رضوی ذکر نشده‌اند یا نامشخص هستند.

از سوی دیگر چون نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون، یک دسته و گرد شده شخصی با اطلاعات مرتبط هستند؛ به نظر می‌رسد که با بررسی کل نسخه‌های این کتابخانه به صورت یکجا و همزمان، می‌توان

نشان‌ها و شواهدی برای کشف و شناسایی مؤلفان نامعلوم و کاتبان نامشخص به دست آورد. بنابراین، مناسب است تا این مجموعه نفیس، با توجه به این نکته، بازبینی و بررسی فهرستی شوند.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- آیا نسخ موجود در کتابخانه شیخ محمد خاتون، از جهات شکلی (خط و کاغذ و ساختار) و نیز از جهات موضوعی، قابل دسته‌بندی و بررسی هستند؟
- ۲- آیا می‌توان از شواهد دستخط، تاریخ کتابت یا حواشی و یادداشت‌های نسخ همگن و مرتبط، نام مؤلفین و کاتبان را شناسایی یا تبارشناسی نمود؟
- ۳- در برخی موارد، «مؤلفان مالک نسخه» یا «کاتبان مالک نسخه»، به علت بدیهی بودن اطلاعات نسخه برای ایشان، از درج و ثبت نام و مشخصات شخصی در نسخه صرف نظر می‌کنند؛ آیا می‌توان از شرح حال و ترجمه شخص ابن خاتون و خاندان وی، و نیز شاگردان و هم‌دوره‌ای‌های ایشان، نام برخی از مؤلفین و کاتبان نسخ نامعلوم را شناسایی و کشف نمود؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- فهرست و لیست نمودن نسخه‌های بدون نام مؤلف و کاتب.
- ۲- دسته‌بندی نسخ کتابخانه ابن خاتون از جهات گوناگون.
- ۳- بررسی نتایج حاصل شده از دسته‌بندی‌ها و میزان کمک‌رسانی هر یک از آن‌ها.
- ۴- بررسی شواهد دستخط، تاریخ کتابت، حواشی و یادداشت‌های نسخ همگن.
- ۵- شواهد ارتباط میان نسخ با خاندان خاتون و معاصران وی (در جبل عامل و شام؛ ایران شامل: مشهد، قزوین و اصفهان؛ حیدرآباد).

۴-۱- بررسی و معرفی یادداشت‌ها، انهاءات، حواشی نسخه‌های خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون

برخی از نسخه‌های موجود در کتابخانه شیخ محمد خاتون، دارای حواشی، یادداشت‌ها و انهاءاتی هستند که ممکن است اطلاعات منحصر به فردی از «تاریخ، تراجم و یا تبارشناسی نسخ خطی مرتبط» به ما بدهند؛ که ما را در شناخت منابع شیعه و مؤلفان آثار کمک‌رسان باشند.

به عنوان نمونه، قدیمی‌ترین نسخه موجود کتاب الغیبه منسوب به نعمانی، نسخه‌ای در کتابخانه ابن خاتون می‌باشد؛ که شواهدی از نسخه نشان می‌دهد این اثر از منطقه شام به ایران انتقال یافته است (نک: استادی، ۱۴۰۰ش: ف، سراسرمتن). این نسخه کهن (۵۷۷ق) با کد دستیابی ۱۷۵۴، چهار قرن قدیمی‌تر از دیگر نسخه‌هایی عتیقه موجود از الغیبه نعمانی (همانند نسخه ۳۶۱۷ ملک با تاریخ ۱۰۷۷ق) می‌باشد؛ بنابراین، بررسی حواشی و یادداشت‌های این نسخه، بسیار مهم و قابل توجه خواهد بود. مثلاً دو انهاء در این نسخه مشاهده می‌شود: ۱- «أنهاه قرأه و تصفحاً الفقير إلى رحمة الله تعالى الفضل الحسين بن علي بن يحيى بن محمد بن محمد بن أحمد بن جعفر بن الحسن بن علي بن الحسين بن علي عمر ..». ۲- «أنهاه قرأه و تصفحاً و استفاد منه

الفقير الحافظ ابوعلی الحسن بن ابی الحسن علی بن الحسن بن محمد بن عبدالله البغدادی شهرين ثالث عشر ذی القعدة سنة عشرين و سبعمائة حامداً و مصلیاً احسن الله تعالى عاقبته».

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- کدام یک از نسخه‌های خطی ابن خاتون دارای یادداشت‌های فهرستی و اسنادی هستند؟
- ۲- آیا می‌توان حواش و یادداشت‌های نسخ کتابخانه را دسته‌بندی نمود؛ به گونه‌ای که معناداری مشخصی از این گروه‌بندی‌ها حاصل شود؟
- ۳- حواش و یادداشت‌های نسخ کتابخانه شیخ محمد خاتون، چه اطلاعاتی در اختیار ما قرار می‌دهند و این داده‌ها در چه زمینه‌هایی برای ما راه‌گشا هستند؟

تیتراهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- شناسایی نسخه‌های خطی دارای یادداشت و حواشی.
- ۲- معرفی نسخه‌ها بر اساس «حاشیه»، «یادداشت»، «انها» و ...
- ۳- دسته‌بندی یادداشت‌ها بر اساس «قدمت، موضوع، ارتباط بینا نسخه‌ای».
- ۴- اطلاعات و داده‌های بدست آمده.

۵-۱- بررسی و تحلیل نسخه‌های خطی کهن کتابخانه شیخ محمد خاتون

نسخه‌های وقفی اسدالله خاتون به کتابخانه آستان قدس که در واقع، کتابخانه علامه فهامی شیخ محمد خاتون عاملی می‌باشند، از جهت تعداد نسخه‌های کهن و عتیقه، منحصر به فرد و بی‌نظیر هستند. در این کتابخانه حدود چهل نسخه کهن متعلق به قرن هفتم و ماقبل آن وجود دارد؛ که کهن‌ترین نسخه تاریخ‌دار آن، با تاریخ کتابت ۵۰۴ قمری، نسخه «مجملة اللغة» اثر احمد بن فارس رازی (حدود ۳۹۵ ق) است (کد دستیابی شماره: ۱۵۴۳۴). همچنین، سه نسخه از این آثار کهن، به زبان فارسی می‌باشند. به نظر می‌رسد که تک تک این نسخه‌های عتیقه و کهن، دارای اهمیتی قابل توجه هستند و در میان آن‌ها، برخی از امتیازات مختلف و متعدد بی‌مانند و انحصاری وجود دارد؛ بنابراین مناسب است که تمامی نسخ کهن کتابخانه خاتون، به صورت یکجا مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرند.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون از نظر قدمت کتابت، در چه وضعیتی هستند؟
- ۲- نسخ کهن شیخ محمد خاتون، در چه موضوعات و دارای چه مشخصات شکلی هستند؟
- ۳- نسخه‌های کهن موجود در این کتابخانه، دارای تبار خاص یا وضعیت بوم‌شناسی بخصوصی می‌باشند؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش (یک)

- ۱- معرفی و دسته بندی نسخ کتابخانه ابن خاتون بر اساس قرن.
- ۲- دسته بندی نسخ کهن بر اساس مشخصات شکلی و ظاهری.
- ۳- گروه بندی نسخه‌های عتیقه بر اساس موضوع و محتوا.
- ۴- دسته بندی نسخ کهن بر اساس مؤلفین و کاتبان.
- ۵- تبارشناسی و بوم شناسی نسخ عتیقه.
- ۶- تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌های به دست آمده.

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش (دو)

سرفصل‌های پژوهش پیرامون نسخه‌های کهن در کتابخانه ابن خاتون را با عنوان و گرایش متفاوت دیگری نیز می‌توان بررسی نمود؛ که الزاماً همه نسخ معرفی شده، کهن نباشند. مثلاً با این عنوان: «معرفی نسخه‌های خطی انحصاری (کهن و غیرکهن) در کتابخانه شیخ محمد خاتون».

۲- پژوهش‌های دسته دوم

همچنین، برخی از موضوعات پژوهشی «پیشنهادی»، می‌توانند ناظر به محتوای نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون باشند؛ و همانند دسته اول، به صورت مستقیم به بررسی این مجموعه و هویت‌یابی آن، کمک کنند؛ همانند «فهرست موضوعی نسخ ابن خاتون و بررسی آن‌ها». خلاصه عناوین این موضوعات پیشنهادی موضوعی، عبارتند از:

۱-۲- فهرست نسخ فقهی کتابخانه ابن خاتون و تجزیه و تحلیل وضعیت آن‌ها

در میان نسخ کتابخانه شیخ محمد خاتون، لاقلاً حدود ۷۲ نسخه در موضوع فقه و اصول فقه وجود دارد؛ که البته غالب نسخه‌های در این موضوع، متعلق به قرن دهم هستند. همچنین، قدیمی‌ترین نسخه‌های فقه و اصول فقه این کتابخانه، مربوط به قرن ششم و هفتم می‌باشند، همانند: «التمهید فی الاصول» اثر شیخ طوسی (شماره ۵۴)؛ «فتح العزیز» اثر عبدالکریم رافعی قزوینی (شماره ۲۵۰۴)؛ و «مختصر المنتهی» اثر ابن حاجب (شماره ۲۹۵۰). در این میان، حدود ۵۹ کتاب در موضوع فقه هستند، که برخی از آن‌ها درسی بوده‌اند؛ همانند: تبصرة المتعلمین اثر علامه حلی (شماره ۲۲۸۱). جامع الفوائد اثر فاضل مقداد، (شماره ۲۳۱۳). جامع المقاصد اثر محقق کرکی (شماره ۲۲۹۸). حاشیه مختصر نافع اثر فضل الله (شماره ۲۳۸۴). حاشیه الشرایع اثر محقق کرکی (شماره ۲۳۵۷). شرح مختصر نافع اثر حسن آبی (شماره ۲۵۳۳). حاشیه الروضة البهیه اثر سبط الشهید (شماره ۲۳۵۴). لمعه اثر شهید اول (شماره ۲۵۴۷).

با توجه به اهمیت کتابخانه و دوره تاریخی خاص آن و منطقه جغرافیایی زندگانی شیخ محمد خاتون و نیز ارتباط وی به علمای جبل عامل (که اهل آثار فقهی مدیون ایشان هستند)، به نظر می‌رسد مناسب است تا نسخ

فقهی کتابخانه ابن خاتون (شامل آثار فقه و اصول فقه) مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرند.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- در میان کتابخانه ابن خاتون چه آثاری در موضوع فقه و اصول فقه وجود دارد؟
- ۲- تجزیه و تحلیل عناوین نسخه‌های فقهی کتابخانه شیخ محمد خاتون، چه اطلاعاتی را در اختیار ما قرار می‌دهند؟
- ۳- آیا در میان نسخ فقهی کتابخانه ابن خاتون، آثاری به خط مؤلف یا حاشیه مؤلف، از مؤلفان برتر فقهی وجود دارند؟

تیتراهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش (یک)

- ۱- فهرست آثار در موضوع فقه.
- ۲- فهرست آثار در موضوع اصول فقه.
- ۳- تجزیه و تحلیل عناوین و مؤلفان آثار.
- ۴- تبارشناسی نسخ و خط شناسی آن‌ها.
- ۵- شناسایی نسخ فقهی به خط مؤلف یا با حاشیه از مؤلف.

تیتراهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش (دو)

- سرفصل‌های پژوهش پیرامون کتب فقهی کتابخانه خاتون را با عنوان متفاوتی و از جهت و منظر دیگری نیز می‌توان ارائه داد. مثلاً با این عنوان:
- «کتاب‌های فقهی حوزه علمیه حیدرآباد هند در دوره دولت سلطان عبدالله قطب‌شاه» شامل سرتیترهای زیر:
- ۱- قطب‌شاهیان و عبدالله قطب‌شاه.
 - ۲- علماء و شیوخ دوره عبدالله قطب‌شاه.
 - ۳- علامی فهامی شیخ محمد خاتون عاملی.
 - ۴- کتابخانه ابن خاتون و منشأ آثار فقهی موجود در آن.
 - ۵- فهرست کتب فقهی کتابخانه شیخ محمد خاتون.
 - ۶- تجزیه و تحلیل نسخ فقهی موجود در کتابخانه ابن خاتون.

۲-۲- فهرست نسخ با موضوع منطق در کتابخانه ابن خاتون و تجزیه و تحلیل وضعیت آن‌ها

در میان نسخ کتابخانه ابن خاتون، لااقل حدود ۷۲ نسخه در موضوع منطق وجود دارد. غالب نسخه‌های منطق متعلق به قرن دهم و یازدهم هستند؛ و قدیمی‌ترین نسخه تاریخ‌دار در این موضوع، مربوط به قرن هفتم می‌باشد با عنوان: «القواعد الجلیة فی شرح الرسالة الشمسية»، اثر علامه حلی (شماره ۱۱۱۴). به همان دلایلی که در تیترا موضوع فقه بیان شد، مناسب است نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون در

موضوع منطق نیز به صورت مستقل مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرند؛ و شبیه همان سؤالاتی که در موضوع فقه بیان شد در موضوع منطق نیز با تفاوت‌هایی قابل بیان است، که برای جلوگیری از تکرار از ذکر آن‌ها صرف نظر می‌کنیم.

۲-۳- فهرست نسخ با موضوع کلام و اعتقادات در کتابخانه ابن خاتون و تجزیه و تحلیل وضعیت آن‌ها

در کتابخانه شیخ محمد خاتون عاملی، بیش از ۵۸ عنوان نسخه در موضوع کلام و اعتقادات موجود است. که همانند موضوعات قبل، غالب نسخ این موضوع نیز، متعلق به قرن نهم و دهم هستند؛ و قدیمی‌ترین نسخه تاریخدار در این موضوع، مربوط به قرن هفتم می‌باشد با عنوان: یک. «تحقیق البیان»، اثر راغب اصفهانی (شماره ۵۶)؛ و «روضه الورد و نزهة اهل الورد»، اثر مؤلفی مجهول (شماره ۱۳۸)؛ و «نهج المسترشدين»، اثر علامه حلی (شماره ۹۵۵).

با توجه به منطقه جغرافیایی و دوره تاریخی خاص زندگانی شیخ محمد خاتون در حیدرآباد و مناقشاتی که میان شیعیان جنوب هند با مسلمانان اهل سنت شمال حیدرآباد داشته‌اند، به نظر می‌رسد مناسب است تا نسخ کلامی و مخصوصاً عناوین فارسی کتابخانه ابن خاتون (شامل آثار قدیمی و جدید) مورد تجزیه و تحلیل «مسأله محور» و اختصاصی قرار گیرند.

به عنوان نمونه: سلسله گورکانیان هند، قدرتمندترین و مهم‌ترین سلسله مسلمانان این کشور بوده‌اند؛ که قدرت بلامنازع سیاسی در شبه قاره شدند و به واسطه تشکیلات منسجم خود، توانستند سراسر هند را زیر پرچم حکومت مرکزی خود درآورند، به گونه‌ای که اوج حکومت مسلمانان در منطقه شبه قاره، اختصاص به دوره گورکانیان دارد؛ که البته دارای مذهب اهل سنت بوده‌اند. بنابراین، بررسی تعاملات مذهبی میان شیعیان جنوب هند با حکومت سنی گورکانیان، می‌تواند موضوع پژوهش‌های متعددی واقع شود.

بدیهی است که در این میان، به واسطه مخاصمات و مناقشات مذهبی میان شیعیان و اهل سنت هند آن دوران، رساله‌ها و کتاب‌هایی متعددی نیز تألیف شده باشد؛ که بررسی نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون، می‌تواند منبع مهمی برای این پژوهش‌ها باشد. به عنوان مثال، تألیف کتاب «کاشف الحق» اثر خود شیخ محمد خاتون، یکی از آثاری است که در این دوران و به واسطه همین تعاملات مذهبی میان شیعه و سنی شکل گرفته است.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

اکنون مسائل و موضوعات ریز و درشت متعددی را می‌توان پیرامون نسخ خطی کلامی کتابخانه ابن خاتون به نسبت دوران زندگی وی مطرح نمود. ولی مناسب است ابتداءً، موضوعات کلی مورد تأمل قرار گیرند و پس از اشراف لازم به اطلاعات کلی به دست آمده، مسایل جزئی‌تری مورد توجه قرار گیرند. به عنوان نمونه:

۱- با توجه به نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون، چه آثار کلامی و اعتقادی (فارسی - عربی) در دوران وی تألیف شده‌اند؟

۲- مسائل و موضوعات آثار تألیفی کلامی علمای حیدرآباد قرن دهم و یازدهم، دارای چه رویکردهایی هستند؟
۳- آیا می‌توان آثار کلامی اهل سنت قرن دهم و یازدهم هند را که ناظر به آثار تألیفی شیعیان جنوب هند هستند، شناسایی و معرفی نمود؟ (چه آثاری از شیعه که به واسطه آرای اهل سنت نگارش شده‌اند و چه آثاری از مسلمانان عامه هند، که به مناسبت آرای شیعیان جنوب هند، تألیف گشته‌اند).

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- فهرست و معرفی آثار کلامی تألیف شده در قرن دهم و یازدهم در کتابخانه ابن خاتون.
- ۲- دسته‌بندی سرفصل‌ها و رویکردهای آثار کلامی تألیف شده در این دوران.
- ۳- تجزیه و تحلیل سرفصل‌ها تألیفات کلامی شیعه قرن دهم و یازدهم.
- ۴- فهرست و معرفی تألیفات کلامی ناظر به آثار معاصر اهل سنت.

۲-۴- فهرست نسخ تفسیری کتابخانه ابن خاتون و تجزیه و تحلیل وضعیت آن‌ها

در میان نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون، لااقل ۳۸ عنوان نسخه در موضوع فقه و اصول فقه وجود دارد. غالب نسخه‌های تفسیر متعلق به قرن دهم هستند؛ و قدیمی‌ترین نسخه‌ها در این موضوع، مربوط به قرن ششم و اوایل قرن هفتم می‌باشند با عناوین: «حقائق التأویل» اثر شریف الرضی (شماره ۱۳۲۰)؛ و «روض الجنان» اثر ابوالفتح رازی (شماره ۱۳۳۸)؛ و «تفسیر الوجیز» اثر علی واحدی (شماره ۱۴۲۸)؛ و «معالم التنزیل» اثر حسین بغوی (شماره ۱۴۰۷)؛ و «البصائر» اثر محمد معینی (شماره ۱۲۱۴ و ۱۲۱۵). که در این میان، برخی از آن‌ها درسی یا کمک درسی حوزه علمیه حیدرآباد بوده‌اند: «حاشیه انوار التنزیل» اثر محمد بن فرامرز (شماره ۱۲۹۱)، نیز: ابوالقاسم سمرقندی (شماره ۱۲۹۲)، نیز: عبدالغفور لاری (شماره ۱۳۰۰)، نیز: سعدی چلبی (شماره ۱۲۹۶)، نیز: عصام الدین اسفراینی (شماره ۱۳۰۷)، نیز: سنان المحشی (شماره ۱۲۹۷)؛ و «معالم التنزیل» اثر حسین بغوی (شماره ۱۴۰۷)؛ و «تفسیر وجیز» اثر واحدی (شماره ۱۴۲۸).

به همان دلایلی که در تیتراژ موضوعات قبل بیان شد، مناسب است نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون در موضوع تفسیر نیز به صورت مستقل مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرند؛ و شبیه همان سؤالاتی که در موضوع کلام یا فقه بیان شد، در موضوع تفسیر نیز با تفاوت‌هایی قابل بیان است، که برای جلوگیری از تکرار، از ذکر آن‌ها صرف نظر می‌کنیم.

۲-۵- فهرست نسخ با موضوع «فلسفه، عرفان و تصوف» در کتابخانه ابن خاتون و تجزیه و تحلیل وضعیت آن‌ها

حدود ۲۵ عنوان نسخه با موضوع فلسفه در میان نسخ کتابخانه شیخ محمد خاتون به چشم می‌خورد. غالب این نسخه‌ها متعلق به قرن دهم هستند؛ البته قدیمی‌ترین نسخه‌ها در این موضوع، مربوط به قرن ششم و هفتم می‌باشند؛ همانند: «النهاية والالهاية» اثر ابن سینا (شماره ۵۹۷)؛ و «اثبات المفارقات» اثر محمد فارابی (شماره

۵۳۶). همچنین حدود دوازده عنوان نسخه نیز در موضوع عرفان و تصوف در این کتابخانه موجود است، که عبارتند از: «اشعة اللمعات» (فارسی)، اثر جامی (شماره ۳۵)؛ و «جواهر الاسرار» (فارسی)، اثر کمال خوارزمی (شماره ۴۱۶)؛ و «الطواسین» اثر حسین حلاج (شماره ۶۱۰ و ۶۳۸۵)؛ و «قواعد التوحید» اثر ترکه اصفهانی (شماره ۸۱۲)؛ و «لطائف البرهانیة» اثر برهان الدین بخاری (شماره ۱۵۴۸۴)؛ و «لمعات» (فارسی)، اثر ابراهیم عراقی (شماره ۲۳۲)؛ و «نور الدین» اثر عبدالقادر حکیم (شماره ۲۸۷)؛ و «رشحة النفحات» اثر عبدالغفور لاری (شماره ۷۵۵)؛ و «مرآة الایمان» (فارسی)، اثر شاه محمد خاموش (شماره ۲۶۶)؛ و «مرآت العارفين» اثر نخشبی شیرخان (شماره ۲۶۱)؛ و «مکاشفات بعضی از صوفی» مؤلف نامشخص (شماره ۱۳۹).

جدای از انواع تحقیقات و پژوهش‌هایی که می‌توان همانند موضوعات قبل در این موضوع هم انجام داد، برخی از پژوهش‌های اختصاصی نیز، به نسبت کتابخانه ابن خاتون در موضوع عرفان و تصوف، قابل بیان است. به عنوان نمونه در بین علماء، برای انتساب کتاب حدیقة الشیعه به مقدس اردبیلی اختلاف نظر وجود دارد؛ و برخی، لااقل فصل نقد صوفیه در این اثر را از وی نمی‌دانند. در این میان، متن کتاب کاشف الحق، همانند کتاب حدیقة الشیعه است، البته بدون فصل نقد صوفیه و برخی اشعار آن؛ و از طرف دیگر، نسخه‌های اولیه کاشف الحق، مربوط به حیدرآباد هند هستند و ظاهراً این اثر از تألیفات شیخ محمد خاتون می‌باشد. بنابراین، بررسی نسخ کتابخانه ابن خاتون و نیز شرح حال وی، می‌تواند در روشن شدن انتساب حدیقة الشیعه به مقدس اردبیلی یا ابن خاتون، راهگشا باشد.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- با توجه به آثار ابن خاتون و عناوین کتابخانه او، و نیز حواشی وی بر برخی نسخ، آیا منش فکری شیخ محمد خاتون یا حوزه درسی و شاگردان وی در حیدرآباد، با موضوعات و مطالب «فلسفه، عرفان و تصوف» هماهنگ است؟
- ۲- نسبت آثار عرفان و تصوف کتابخانه ابن خاتون با کتاب حدیقة الشیعه (مخصوصاً فصل نقد صوفیه) چگونه می‌باشد؟
- ۳- اگر کتاب کاشف الحق از آثار شیخ محمد خاتون یا شاگرد وی، ملا معز الدین اردستانی باشد؛ آیا ممکن است که نگارش فصل نقد صوفیه نیز از ایشان باشد؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- منش فلسفی - عرفانی و فضای فکری شیخ محمد خاتون.
- ۲- جنس اندیشه‌های فلسفی - عرفانی در حوزه علمیه حیدرآباد و شاگردان ابن خاتون.
- ۲- نسبت نسخ عرفان و تصوف کتابخانه ابن خاتون با فصل نقد صوفیه در کتاب حدیقة الشیعه.
- ۴- شواهد و قرائن (به سود و زیان) در تطابق تألیف حدیقة الشیعه به اندیشه‌های ابن خاتون.

۳- پژوهش‌های دسته سوم

عده‌ای از موضوعات «پیشنهادی» پژوهشی نیز، می‌توانند مسأله مستقلی از کتابخانه شیخ محمد خاتون داشته باشند؛ اما به واسطه نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون، تبیین و بررسی گردند؛ همانند «کتابت در حیدرآباد، صنعت صحافی قرن ۱۰ و ۱۱، نسخه‌های سلطنتی، تمایزات نسخ خطی کشورها، آفات نسخ خطی». خلاصه توضیح این قبیل موضوعات پیشنهادی، عبارتند از:

۱-۳- بررسی وضعیت کتابت در حیدرآباد هند از قرن دهم و یازدهم (مطالعه موردی کتابخانه شیخ محمد خاتون)

در بررسی داده‌های فهرست‌نویسی نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون مشخص شده است که کتابت این نسخه‌ها با خطوط «نسخ، نستعلیق، تعلیق» انجام شده است (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ی ۴، سراسرمتن). حدود ۲۵۰ عنوان نسخه، با خط نسخ و حدود ۱۵۰ عنوان نسخه، با خط نستعلیق کتابت شده‌اند؛ که تعداد اندکی از آن‌ها در فهرس با صفات ممیز متعددی ثبت شده‌اند. مثلاً برای خطوط کتابت شده با خط نستعلیق، نوشته شده: نستعلیق بدون نقطه، نستعلیق تحریری، نستعلیق شکسته، نستعلیق هندی و ..».

جدای از نوع خط، برخی از کاتبان نسخ کتابخانه خاتون، آثار متعددی را کتابت نموده‌اند؛ همچون: ۱- شاه حسین بن عبدالمجید تربتی (زنده ۹۵۵ق)، با چهارده عنوان نسخه. ۲- داوود بن نجم الدین محمد (زنده قرن ۱۰)، با دوازده عنوان نسخه. ۳- صالح بن فلاح حمیدانی کعبی (زنده ۹۱۴ق)، با نه عنوان نسخه. ۴- محمد حسین بن قاسم طبسی (زنده ۹۴۸ق)، با چهار عنوان نسخه.

بنابراین، نسخ خطی موجود کتابخانه ابن خاتون، مجموعه قابل توجهی برای بررسی وضعیت کتابت در حیدرآباد هند (قرن دهم و یازدهم) از جهات مختلف و نیز برخی از خطوط متقدم دیگر می‌باشند. البته مجموعه‌های وقفی دیگری از حیدرآباد نیز در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود هستند، که توجه به آن‌ها نیز می‌تواند در پژوهش‌هایی با موضوع ما، کمک‌رسان باشند. به عنوان نمونه، مجموعه وقفی حاجی میرزا موسی خان گیلانی، که شامل ۱۵۸ نسخه خطی از حیدرآباد می‌باشد و به سال ۱۲۶۲ قمری، وقف آستان قدس رضوی شده است (نک: بی‌نام، ۱۲۶۲ق: سراسرمتن). در این میان، حتی ممکن است نسخ و آثاری از شیخ محمد خاتون نیز در این مجموعه‌های منتقل شده از حیدرآباد وجود داشته باشند، که پژوهش ما را کامل‌تر نمایند.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

۱- در میان نسخ کتابخانه ابن خاتون چه نوع خط‌هایی وجود دارد؛ و آن‌ها را از چند منظر می‌توان دسته‌بندی و متمایز نمود؟

۲- ویژگی‌های کتابت کاتبان در میان نسخ کتابخانه ابن خاتون چگونه است؟ و آیا نتیجه‌گیری‌های خاصی از وضعیت آن‌ها می‌توان ارایه داد؟

۳- آیا خطوط منحصر به فرد یا هنری خاصی در میان خطوط کتابت شده در این کتابخانه وجود دارد؟

۴- آیا کاتبان سرشناس یا ویژه‌ای در میان کاتبان این نسخ خطی به چشم می‌خورند؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

۱- انواع خطوط به کار رفته در نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون.

۲- دسته‌بندی انواع خطوط موجود و ویژگی‌های آن‌ها.

۳- تجزیه و تحلیل خطوط به کار رفته در نسخ خطی کتابخانه.

۴- معرفی خطوط منحصر به فرد، خطوط متقدم و خطوط هنری.

۵- معرفی کاتبان سرشناس و ویژه.

۲-۳- بررسی وضعیت صنعت صحافی قرن دهم و یازدهم (مطالعه موردی کتابخانه شیخ محمد

خاتون)

مشخصات صحافی نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون، شامل چند مدل و نوع می‌باشند. حدود ۲۰۰ عنوان نسخه، صحافی با مقوا و رویه پارچه‌ای هستند؛ که حداقل ۱۲۵ عنوان نسخه آن‌ها، با مشخصه «پارچه‌ای زرد اخری» می‌باشند. همچنین، حدود ۱۷۰ عنوان نسخه نیز، از نوع صحافی چرمی (تیماج، میشن) هستند (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ۴، سراسرمتن).

در بررسی فهرست نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون، اطلاعاتی به چشم می‌خورد که نشان می‌دهد، صحافی مجموعه نسخ شیخ محمد خاتون، همانندی‌های زیادی با یکدیگر دارند. با توجه به مشابهت صحافی بسیاری از نسخ این کتابخانه، و از سوی دیگر، ملاحظه این نکته که ابن خاتون سال‌های درازی، پیشوای دربار حکومت عبدالله قطب‌شاه بوده است، به نظر می‌رسد که بسیاری از نسخ کتابخانه ابن خاتون به صورت یکجا و توسط صحافان درباری حیدرآباد هند انجام یا تجدید صحافی شده‌اند. بنابراین مناسب است تا پژوهش‌های فیزیکی نسبت به جهات متعدد این صحافی‌ها، صورت گیرد؛ تا به وسیله آن، اطلاعاتی پیرامون «صنعت صحافی» در آن دوران به دست آید.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

۱- صحافی نسخ کتابخانه ابن خاتون دارای چه مشخصه‌های ظاهری هستند؟

۲- صحافی نسخ کتابخانه از چه جهاتی می‌توان دسته‌بندی نمود؛ و این تقسیم‌بندی‌ها چه اطلاعاتی می‌توانند در اختیار ما قرار دهند؟

۳- صنعت صحافی در قرن دهم و یازدهم حیدرآباد هند چگونه بوده است و آیا ویژگی‌های اختصاصی قابل توجهی از آن می‌توان معرفی نمود؟

تیتراهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- نسخ خطی کتابخانه خاتون از جهت انواع قطع و انواع کاغذ.
- ۲- نسخ خطی ابن‌خاتون از جهت انواع دوخت و انواع جلدسازی.
- ۳- معرفی صحافی‌های ویژه و یا هنری.
- ۴- تجزیه و تحلیل داده‌های صحافی و دسته‌بندی انواع صحافی‌ها.
- ۵- معرفی معایب صحافی‌ها و آسیب‌های ناشی از آن‌ها.
- ۶- ویژگی‌های قابل طرح از صنعت صحافی قرن ۱۰ و ۱۲ حیدرآباد.

۳-۳- بررسی وضعیت نسخه‌های سلطنتی قطب‌شاهیان هند بر اساس نسخ خطی شیخ محمد خاتون

در میان نسخ کتابخان شیخ محمد خاتون، نسخه‌هایی به چشم می‌خورند که برای پادشاهان حیدرآباد هند و سلسله قطب‌شاهیان نوشته یا اهداء شده‌اند؛ و دارای ویژگی‌های ظاهری و تاریخی خاصی می‌باشند. به عنوان نمونه برخی از آن‌ها عبارتند از:

- ۱- ترجمه و شرح اربعین شیخ بهائی، با عنوان «ترجمه قطب‌شاهی» (با کد دستیابی: ۱۹۳۸) که مؤلف آن، یعنی شیخ محمد خاتون، این اثر را به سلطان محمد قطب‌شاه (م ۱۰۳۵ق) حیدرآباد اهداء نموده است. این ترجمه، با عنوان «الباب الاحادیث قطب‌شاهی» مختصر نیز شده، و در میان نسخ کتابخانه ابن‌خاتون موجود است (کد دستیابی: ۱۸۱۸).
- ۲- اوزان و مقادیر (رساله مقداریه؛ با کد دستیابی: ۵۳۲۲) که مؤلف آن، یعنی محمد مؤمن حسینی استرآبادی (م ۱۰۳۴ق) این کتاب را به عبدالله قطب‌شاه (م ۱۰۸۳ق) فرمانروای گلکنده اهدا نموده است.
- ۳- معالجه الامراض الواقعة من الرأس الی القدم (با کد دستیابی: ۵۱۵۴)، اثر احمد حسینی اردستانی؛ که این اثر را بخاطر محمد قطب شاه تألیف نموده است.
- ۴- میراث (با کد دستیابی: ۲۲۷۰)، اثر محمد کاظم بن حبیب الله تبریزی؛ که مؤلف، این ترجمه را به سلطان محمد قطب شاه اهداء شده است.
- ۵- امامت یا «کاشف الحق» (با کد دستیابی: ۱۲۵۷)؛ که با نام‌های دیگری نیز خوانده می‌شود، منسوب به معزالدین بن ظهیرالدین حسینی اردستانی؛ که به نام عبدالله قطب‌شاه به سال ۱۰۵۸ق در حیدرآباد دکن تألیف شده است.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- در میان نسخ وقفی اسدالله خاتون به آستان قدس رضوی، چه آثار سلطنتی وجود دارد؟ (چه نسخه‌های استنساخ شده برای شاه، چه آثار اهداء شده، چه آثار تألیف شده برای شاهان قطب‌شاهی یا مانند آن).
- ۲- نسخ سلطنتی موجود در کتابخانه ابن‌خاتون، به تفکیک دارای چه ویژگی‌هایی محتوایی و هنری هستند؟
- ۳- آیا با معرفی نسخ سلطنتی کتابخانه ابن‌خاتون و حواشی و یادداشت‌های آن‌ها، می‌توان به اطلاعات و

داده‌های تاریخی قابل توجهی پیرامون دوران حکومت قطب‌شاهیان و نیز وضعیت فرهنگی - سیاسی قرن دهم و یازدهم حیدرآباد هند رسید؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- فهرست و معرفی نسخه‌های سلطنتی استنساخ شده.
- ۲- معرفی و فهرست نسخ سلطنتی اهداء شده به شاهان و امرای قطب‌شاهی.
- ۳- فهرست و معرفی نسخه‌های سلطنتی تألیف شده برای شاهان و امرای قطب‌شاهی.
- ۴- انواع نسخ سلطنتی موجود در کتابخانه ابن‌خاتون و تفکیک موضوعی و هنری آن‌ها.
- ۵- حواشی و یادداشت‌های موجود در نسخ خطی سلطنتی.
- ۶- اطلاعات تاریخی قابل توجه در نسخ سلطنتی کتابخانه ابن‌خاتون.

۳-۴- بررسی تفاوت‌ها و تمایزات نسخ خطی شام، هند و ایران (مطالعه موردی کتابخانه شیخ محمد خاتون)

با توجه به اسناد تاریخی، حواشی برخی از نسخ خطی کتابخان ابن‌خاتون و نیز نسخ تملکی دیگر وی (نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ی ۱۵، سراسرمتن) و سال‌نوشت‌های باقی مانده از دوران پیشوایی شیخ محمد خاتون (نک: صاعدی شیرازی، ۱۹۶۱م: سراسرمتن)، می‌توان گفت که ابن‌خاتون در چندین مکان سکونت و زندگی نموده است؛ از سوی دیگر، باز با توجه به برخی از همین اسناد، به نظر می‌رسد که وی از دوران نوجوانی و جوانی در صدد تهیه و جمع‌آوری نسخ آثار مورد نیاز خود بوده است (به عنوان نمونه نک: عاملی، ۹۴۵ق: تکلیفیه با کد دستیابی: ۱۰۰۷۰).

بنابراین، احتمال قوی وجود دارد که در میان نسخ کتابخانه ابن‌خاتون، نسخ خطی با تبار خاص و بوم‌شناسی مناطق گوناگون وجود داشته باشد؛ که برخی از آن‌ها عبارتند از:

الف. جبل عامل و منطقه شام. آل‌خاتون، خاندان بزرگی با اصالت جبل عاملی هستند (سلماسی، ۱۳۹۹ش؛ کریمیان، ۱۳۹۳ش: سراسرمتن)، که علمای متعددی به آن منسوبند (نک: امین عاملی، ۱۴۰۳ق: ج ۲، ص ۱۲۵)؛ و عده‌ای از ایشان همانند محقق کرکی (م ۹۴۰ق) در قرن دهم، با دعوت شاهان صفوی به ایران مهاجرت نمودند (نک: مهاجر، ۱۴۱۰ق؛ فرهانی منفرد، ۱۳۷۷ش: سراسرمتن). از جمله ایشان، «محمد بن علی بن أحمد بن علی (نعمه الله) بن خاتون، پدر شیخ محمد خاتون می‌باشد که در مشهد رضوی سکنی گزید. بنابراین، تعدادی از نسخ خطی کتابخانه ابن‌خاتون احتمالاً از منطقه شام و کتابت در جبل عامل و شام، یا خریداری شده در این شهر می‌باشند، که در کتابخانه وی قرار گرفته‌اند؛ همانند نسخه «الغیبه نعمانی» کتابخانه خاتون، که تباری شامی دارد (نک: استادی، ۱۴۰۰ش: ف، سراسرمتن).

ب. مشهد. چون شیخ محمد خاتون قبل از مهاجرت به هندوستان و در دوران جوانی خود، مدتی در مشهد رضوی، سکونت داشته و پدر وی نیز از علما بوده و در مشهد بوده است؛ بنابراین محتمل است که عده‌ای از

نسخ خطی موجود کتابخانه کنونی ابن خاتون، در مشهد کتابت یا خریداری شده باشند.

ج. قزوین. ابن خاتون در زمانی که شهر قزوین پایتخت صفویه بوده است، در آنجا به سر برده است. به عنوان نمونه در برگ هفتم از نسخه خطی مجموعه (التکلیفیه و آثار دیگر) اثر شهید اول (م ۷۸۶ق) با کد دستیابی: ۱۰۰۷۰ در کتابخانه مجلس (که از نسخ تملکی شیخ محمد خاتون می باشد) آمده است: «قد تشرفت بتملیکه فی اواسط شهر ذی القعدة الحرام فی محروست قزوین سنة ۱۰۰۱ احدى و الف من الهجرة و انا العبد محمد بن علی الشهير بابن خاتون العاملی» (استادی، ۱۴۰۲ش: ی ۱۵، سراسرمتن). بنابراین، محتمل است که عده ای از نسخ کتابخانه ابن خاتون در شهر قزوین کتابت یا خریداری شده باشند.

د. اصفهان. علامی فهامی شیخ محمد خاتون در دو مرحله در ایران به سر برده است؛ مرحله اول از زمان تولد تا حدود سال ۱۰۰۹ قمری (در مشهد و قزوین) و نیز در میان سال های ۱۰۲۴ق تا ۱۰۲۹ قمری در اصفهان (نک: ابن طیفور، بی تا: ۲۲۳). بنابراین، محتمل است برخی از نسخ کتاب خانه ابن خاتون در شهر اصفهان کتابت شده باشند. به عنوان نمونه، در نسخه خطی کتاب «منتقى الجمان فی الأحادیث الصحاح والحسان» تألیف ابی منصور الحسن بن زین الدین العاملی (م ۱۰۱۱هـ) آمده است: «نسخ، عبد الله بن میرزا جان التبریزی، يوم الخميس ۲۳ شهر ربيع الأول سنة ۱۰۰۹هـ. (کتاب الصلاة)، يوم السبت ۴ شهر رجب سنة ۱۰۲۹هـ. فی دار السلطنة إصفهان (آخر الكتاب)، استکتبه إياها محمد بن علی بن نعمة الله الشهير بابن خاتون العاملی عند تواجدہ فی إصفهان..» (نک: عاملی، ۱۰۰۹ق: ۲۵۶).

هـ. حیدرآباد. محمد خاتون عاملی، پیش تر عمر خود را در حیدرآباد (جنوب هند) گذرانده است. وی از حدود سال ۱۰۱۸ق در دربار محمد قلی قطب شاه مشغول به خدماتی بوده؛ و از نهم رمضان ۱۰۳۸ق به منصب پیشوایی عبدالله قطب شاه منصوب شده است، و حدود بیست سال در این منصب به کشورداری و نیز مدیریت حوزه علمیه حیدرآباد پرداخته است (نک: صاعدی شیرازی، ۱۹۶۱م: سراسرمتن). بنابراین بدیهی است که بسیاری از نسخ خطی کتابخانه شخصی وی، نسخه های استنساخ شده و نگارش یافته یا خریداری شده در هند باشند. با توجه به مطالبی که گذشت، اکنون مناسب است تا تفاوت ها و تمایزات نسخ خطی شام، هند و ایران در نسخ خطی شیخ محمد خاتون بررسی و مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرند تا به واسطه آن، برخی از اطلاعات و مطالب تاریخی و کتاب شناختی حاصل گردد.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- کاتبان نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون چه کسانی هستند؟ و مکان کتابت این نسخ چگونه اند؟
- ۲- آیا یادداشت ها، حواشی و ترقیمه هایی در نسخ خطی شیخ محمد خاتون وجود دارند که گویای تبار و بوم شناسی نسخ خطی کتابخانه وی باشند؟
- ۳- انواع تبار نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون چگونه هستند و به چه مناطقی تعلق دارند؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل های پژوهش

- ۱- بررسی نام و عنوان کاتبان و مکان کتابت نسخ کتابخانه ابن خاتون.

- ۲- بررسی یادداشت‌ها، حواشی و ترقیمه‌های نسخ خطی شیخ محمد خاتون.
- ۳- معرفی انواع تبار و بوم‌شناسی نسخ خطی ابن خاتون و دلایل تبارشناسی آن‌ها.
- ۴- فهرست نسخ خطی ابن خاتون با تبار لبنان و شام.
- ۵- فهرست نسخ خطی ابن خاتون با تبار مشهد.
- ۶- فهرست نسخ خطی ابن خاتون با تبار دارالسلطنه قزوین.
- ۷- فهرست نسخ خطی ابن خاتون با تبار دارالسلطنه اصفهان.
- ۸- فهرست نسخ خطی ابن خاتون با تبار حیدرآباد و هند.

۳-۵- بررسی آسیب‌ها و آفات نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون

کتابخانه شخصی ابن خاتون پس از مرگ وی به سال ۱۰۵۹ق، با فاصله یکی دو سال، توسط سلطان عبدالله قطب‌شاه یا به دستور وی (نک: علامه فلسفی، ۱۳۸۶ش: ۶۵) از هند به بندر عباس ایران و از آن جا به مشهد الرضا (ع) منتقل شد و در اختیار ورثه ابن خاتون قرار گرفت (نک: نصرآبادی، ۱۳۱۷: ۱۵۹ و ۱۶۰). پس از چند سال یعنی به سال ۱۰۶۷ق، این کتابخانه توسط اسدالله مؤمن خاتون عاملی وقف آستان قدس رضوی گردیدند، تا ساکنان مشهد مقدس از مطالعه آن بهره‌مند گردند.

بنابراین، نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون، سال‌ها در هند و قرن‌ها در مشهد نگهداری شده‌اند و یک مسافرت طولانی دریایی و خشکی را نیز طی نموده‌اند. به همین مناسب می‌توان آسیب‌های فیزیکی و نیز آفات معمول بر نسخ خطی را در این مجموعه پر نسخه و منحصر بفرد، مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دارد.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون دچار چه نوع آسیب‌های فیزیکی و آفت‌های رایج در نسخ خطی می‌باشند؟
- ۲- آسیب‌های فیزیکی و آفت‌های نسخ خطی ابن خاتون، مربوط به چه دوران و با چه علت‌هایی ایجاد شده‌اند؟
- ۳- آیا شواهد وجود دارد که نشان دهد، تدابیر خاصی از سوی «صحافان، صاحب کتابخانه و نیز مأموران حمل و نقل، و کتابداران آستان قدس»، برای جلوگیری از آسیب دیدن نسخ خطی این مجموعه صورت گرفته است؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- انواع آسیب‌های فیزیکی نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون.
- ۲- انواع آفت‌های موجود در نسخه‌های خطی شیخ محمد خاتون.
- ۳- معرفی دلایل آسیب‌های فیزیکی و آفت‌های نسخ خطی ابن خاتون.
- ۴- برآورد زمانی آسیب‌دیدگی‌های فیزیکی و آفات نسخه‌های کتابخانه خاتون.

۵- تدابیر حفاظتی «صحافان، صاحب کتابخانه و مأموران حمل و نقل، و نیز کتابداران آستان قدس» برای نسخ خطی این مجموعه.

۶- تجزیه و تحلیل وضعیت کنونی نسخه‌های کتابخانه ابن خاتون.

۷- پیشنهادات و تدابیر مورد نیاز کنونی برای حفظ بهتر نسخ خطی شیخ محمد خاتون.

۴- پژوهش‌های دسته چهارم

همان رویکرد موضوعات پیشنهادی دسته سوم را، از جهات و جنبه‌های دیگری نیز می‌توان ارایه داد؛ که به نوعی متفاوت با گروه قبلی و از جهتی رویکردی مشابه دارند. خلاصه توضیح این دست موضوعات، عبارتند از:

شناسایی و معرفی طلاب و اساتید حوزه علمیه حیدرآباد (قرن ۱۰ و ۱۱) بر اساس نسخه‌های کتابخانه ابن خاتون

با توجه به منابع و اسناد تاریخی، در دوره پیشوایی میر محمد مؤمن استرآبادی (م ۱۰۳۴ق)، عالمانی متعددی در گولکنده و حیدرآباد حضور داشته‌اند؛ همچون: شیخ محمدعلی شحوری عاملی، مصنف تحفه الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب، و سید امیر زین العابدین بن عبدالحی موسوی، مؤلف رساله الهیه در اصول دین، و نیز علی بن حسین ابیهی نجفی، نگارنده حاشیه بر مصباح کفعمی و میر قطب‌الدین نعمه‌الله الدشتکی الشیرازی. همچنین، در دوره شیخ محمد خاتون، حوزه عملیه حیدرآباد همانند پیشوای قبل از وی، یعنی دوره میر مؤمن استرآبادی، رونق داشته است و جدای از مدارس مختلف همانند «مدرسه دارالشفاء» یا مدرسه «لنگر فیض اثر» (برای اطلاع از منطقه لنگر فیض اثر، نک: بلگرامی، ۱۹۲۴ق: ۷۹) و کتابخانه‌هایی همانند «کتابخانه عامره»، علمای متعددی نیز در آن حوزه درسی و منطقه حیدرآباد حضور داشته‌اند که برخی از آن‌ها عبارتند از: «شیخ حسن غیاث، شیخ دبیر، شیخ رحیم محمد حاجب، شیخ عبدالطیف، شیخ محمد طاهر، شیخ محی‌الدین پیرزاده، شیخ معین‌الدین، شیخ ملک محمد شیرازی و...» (نک: صاعدی شیرازی، ۱۹۶۱م: سراسرمتن).

در این میان، سال‌ها شیخ محمد خاتون، حوزه درسی قابل توجهی در حیدرآباد هند داشته است و شاگردان متعددی را همانند «هارون بن خمیس جزایری، ملا معزالدین محمد اردستانی، حسن بن علی جامعی، محمد علی کربلائی، علی بن طیفور، نظام‌الدین احمد صاعدی، ملا ظهیرالدین»، پرورش داده است (به عنوان نمونه نک: استادی، ۱۴۰۲ش: ط، سراسرمتن)؛ که از جمله مهم‌ترین آن‌ها میرزا محمد بن شرف‌الدین موسوی جزائری حسینی، صاحب اثر مفصل «جوامع الکلام فی دعائم الاسلام» و استاد علامه مجلسی می‌باشد (نک: والا زاده، ۱۳۸۳ق: سراسرمتن) تربیت نموده است.

بنابراین، مناسب تا طلاب و اساتید حوزه علمیه حیدرآباد، تا حد امکان شناسایی و معرفی شوند؛ و یکی از راه‌های این پژوهش و بررسی، می‌توان بر اساس عناوین و نیز حواشی و یادداشت‌های متعدد نسخه‌های

کتابخانه ابن خاتون صورت گیرد.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

۱- چه اطلاعات و داده‌هایی پیرامون طلاب و اساتید حوزه علمیه حیدرآباد (در اواخر قرن دهم و نیمه قرن یازدهم) در میان نسخ خطی ابن خاتون موجود هستند، که می‌توانند ما را در شناسایی این افراد، کمک‌رسان و راهنما باشند؟

۲- آیا در میان اسامی طلاب و اساتید حوزه علمیه حیدرآباد، افراد مشهور و قابل توجه حضور دارند؟

۴- چه آثار و تألیفاتی از طلاب و اساتید حوزه علمیه حیدرآباد در میان نسخ خطی ابن خاتون به چشم می‌خورند؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

۱- برخی از اطلاعات و داده‌های موجود در نسخ خطی ابن خاتون، پیرامون طلاب و اساتید حوزه علمیه حیدرآباد (در اواخر قرن دهم و نیمه قرن یازدهم).
این تیر به صورت خلاصه می‌توان این‌گونه درج شود: «داده‌های مرتبط در نسخ خطی ابن خاتون». تیرهای بعدی نیز، قابلیت اختصار دارند.

۲- معرفی برخی از طلاب حوزه علمیه حیدرآباد (در اواخر قرن دهم و نیمه قرن یازدهم).

۳- معرفی برخی از اساتید حوزه علمیه حیدرآباد (در اواخر قرن دهم و نیمه قرن یازدهم).

۴- فهرست آثار و تألیفات طلاب و اساتید حوزه علمیه حیدرآباد در نسخ خطی ابن خاتون.

۲-۴- معرفی کتابهای درسی حوزه علمیه حیدرآباد هند در قرن دهم و یازدهم، بر اساس بررسی نسخه‌های خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون

به نظر می‌رسد که نسخه‌های خطی وقف شده توسط اسدالله خاتون به آستان قدس رضوی، از جهات گوناگونی دارای اهمیت ویژه‌ای است؛ مثلاً شامل موضوعات متنوعی هستند، که در نوع خود حائز توجه می‌باشند. برخی از موضوعات، دارای عناوین و نسخه‌های بیشتری هستند که برخی آن‌ها عبارتند از: ۱- موضوع فقه و اصول فقه، با حدود ۷۲ نسخه. ۲- موضوع منطق، با حدود ۷۲ نسخه. ۳- موضوع کلام و اعتقادات، با حدود ۵۸ نسخه. ۴- موضوع تفسیر، با حدود ۳۸ نسخه. ۵- موضوع فلسفه، با حدود ۲۵ نسخه. در واقع این کتابخانه، با توجه به موضوعات موجود در آن و نیز کثرت تعداد نسخ خطی در هر موضوع، شاکله و ساختار کتابخانه‌های عالمان حوزی و به تعبیر امروزی، «کتابخانه آخوندی» دارد. بنابراین با توجه به وجود این کتابخانه معظم و منحصر به فرد، و نیز ریاست شیخ محمد خاتون بر حوزه دینی و سیاسی منطقه حیدرآباد، مناسب است تا کتب درسی آن حوزه علمیه از میان نسخ خطی ابن خاتون و نیز شواهد جنبی دیگر، استخراج و معرفی گردند.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- آیا در میان نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون، آثار درسی مطرح در حوزه‌های علمیه یافت می‌شود؟
- ۲- نسخ درسی موجود در این کتابخانه، شامل چه موضوعاتی هستند؟
- ۳- آیا در میان نسخ درسی کتابخانه خاتون، نسخ مکرر درسی نیز به چشم می‌خورند؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- فهرست و معرفی نسخ خطی در دروس مقدماتی (ادبیات، منطق و آداب بحث).
- ۲- فهرست و معرفی نسخه‌های خطی دروس اصلی حوزه (فقه و اصول).
- ۳- فهرست و معرفی نسخ خطی دروس جنبی حوزه (فلسفه؛ کلام و اعتقادات؛ تفسیر؛ هیأت و نجوم؛ حدیث و رجال).

۳-۴- بررسی وضعیت درسی و سطح علمی حوزه علمیه حیدرآباد هند در قرن دهم و یازدهم بر اساس نسخ خطی شیخ محمد خاتون

با توجه به حضور طلاب و اساتید متعدد در حوزه علمیه حیدرآباد جنوب هند، و شناسایی و ترجمه برخی از ایشان (که در عناوین قبلی گذشت)، و نیز وجود منابع و کتب درسی قابل توجه در این حوزه علمی (که در عناوین قبلی گذشت)، اکنون مناسب است تا از طریق بررسی آثار و تألیفات و نیز ملاحظه اجازات اساتید و علمای این حوزه علمی (که در منابع مختلف مضبوط است) و نیز اطلاعات متفرقه از این دست که بین نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون موجود است، وضعیت درسی و «سطح علمی» حوزه علمیه حیدرآباد هند در قرن دهم و یازدهم و علمای آن دیار را بررسی و تجزیه و تحلیل نماییم.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- چه آثار و تألیفاتی از طلاب و علمای حوزه علمیه حیدرآباد، در میان نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون وجود دارد؟
- ۲- آیا در صفحات و مطالب نسخ خطی ابن خاتون، اجازاتی از طلاب و علمای حوزه علمیه حیدرآباد به چشم می‌خورد؟
- ۳- با توجه به آثار و اجازات موجود از علما و اساتید حوزه حیدرآباد، سطح علمی این حوزه درسی در چه وضعیتی قرار داشته است؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- فهرست آثار طلاب و علمای حوزه حیدرآباد (با توجه به کتابخانه شیخ محمد خاتون).
- ۲- فهرست تألیفات علمای حوزه حیدرآباد (با توجه به منابع و اسناد دیگر).

- ۳- اجازات علمای حوزه علمیه حیدرآباد موجود در نسخ خطی ابن خاتون.
- ۴- اجازات علمای حوزه علمیه حیدرآباد (موجود در منابع و اسناد دیگر).
- ۵- تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده.
- ۶- سطح علمی حوزه علمیه حیدرآباد در قرن دهم و یازدهم.

۴-۴- مطالعه و بررسی مجادلات کلامی شیعیان جنوب هند با اهل سنت بر اساس نسخه‌های کتابخانه ابن خاتون

تقریباً همان وضعیت سیاسی - دینی و مجادلات مذهبی که میان صفویان و عثمانی وجود داشت، در مقیاس کوچک‌تری، میان قطب‌شاهیان شیعه و گورکانیان سنی مذهب هندوستان وجود داشت. این مجادلات و مخاصمات مذهبی - کلامی، برای علمای شیعه‌ای که در مناطق تحت حاکمیت اهل سنت هند حضور داشتند پرنگ‌تر بود.

به عنوان نمونه، سید نورالله حسینی شوشتری (۹۵۶-۱۰۱۹ق) در سال ۹۹۲ یا ۹۹۳ق که از مشهد به اکبرآباد (آگرا) شمال هند مهاجرت و اقامت نمود. برخی اصحاب تراجم نقل کرده‌اند که قاضی نورالله، اولین عالمی بود که در هند اظهار تشیع کرد و به آن دعوت نمود و با علمای مخالف جلسات مناظره تشکیل داد. از مناظره‌های قاضی نورالله می‌توان به مناظره او با عبدالقادر بن ملکوک شاه بدوانی از عالمان اهل تسنن اشاره کرد. او در کتاب منتخب التواریخ خود از آن یاد می‌کند. همچنین مناظره شوشتری با سید قزوینی که قاضی نورالله خود در کتاب مجالس المؤمنین به آن اشاره می‌نماید (شوشتری، ۱۳۷۷ش: ج ۱، ص ۵۷۲ و ۵۷۳). اما بالاخره قاضی سید نورالله شوشتری در زمان پادشاهی جهانگیر شاه گورکانی (حکومت ۱۰۱۳ - ۱۰۳۶ق) فرزند اکبر شاه، و در ۱۸ جمادی‌الثانی سال ۱۰۱۹ق به اتهام شیعه بودن و نوشتن کتاب «احقاق الحق و ازهاق الباطل» یا «مجالس المؤمنین» که حاوی مجادلات کلامی سنی - شیعه است، به شهادت رسید.

با توجه به هم‌زمانی زندگانی شیخ محمد خاتون با علمایی همچون قاضی نورالله شوشتری، به نظر می‌رسد که مجادلات کلامی - مذهبی میان شیعیان جنوب هند و اهل سنت شمال هند در آن دوران ابن خاتون، قابل توجه بوده است؛ و تألیفاتی از خود شیخ محمد و شاگردان خاتون در زمینه امامت نیز، این وضعیت را نشان می‌دهد. بنابراین، پروژه پژوهشی «مطالعه و بررسی مجادلات کلامی شیعیان جنوب هند با اهل سنت بر اساس نسخه‌های کتابخانه ابن خاتون» می‌توان تحقیقی اثرگذار در تاریخ مذهبی هند و نیز تاریخ تشیع جنوب هند و حتی روابط مذهبی - کلامی میان حکومت صفویه و قطب‌شاهیان باشد؛ مخصوصاً با توجه به این که لااقل ۵۸ عنوان نسخه در موضوع کلام و اعتقادات در کتابخانه شیخ محمد خاتون عاملی موجود است.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- آثار با موضوع کلام و اعتقادات کتابخانه شیخ محمد خاتون، شامل چه ریز موضوعات و مسائلی هستند؟
- ۲- در میان آثار کلامی که در میان نسخ کتابخانه ابن خاتون موجود است، چه عناوینی مربوط به دوران او و با

محتوای مجادلات مذهبی شیعه و سنی می‌باشند؟

۳- آیا آثار کلامی معاصر ابن خاتون که حاوی مناقشات مذهبی شیعه و سنی هستند، ناظر به آثار اهل سنت یا وقایع مذهبی آن دوران حیدرآباد می‌باشند؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- ریز موضوعات آثار کلامی کتابخانه شیخ محمد خاتون.
- ۲- معرفی آثار کلامی مربوط با مجادلات مذهبی شیعه و سنی معاصر ابن خاتون.
- ۳- تطابق آثار کلامی معاصر ابن خاتون با وقایع و تألیفات اهل سنت هند.
- ۴- تجزیه و تحلیل وضعیت مجادلات کلامی مذهبی دوران شیخ محمد خاتون.

۴-۵- بررسی وضعیت شعر قرن دهم و یازدهم در حیدرآباد هند بر اساس نسخه‌های کتابخانه ابن خاتون

در دوران قطب‌شاهیان تعداد قابل توجهی از رجال علمی و ادبی ایران با دلایل مختلفی همچون قدرشناسی قطب‌شاهیان از زبان و ادب فارسی، به گلکنده و حیدرآباد آمده و در آنجا اقامت گزیدند. در این میان، مراکز مهم تدریس زبان فارسی تأسیس شد که مورد حمایت حکومت صفویه و نیز اشراف محلی حیدرآباد قرار گرفت. حتی در این دوران، زبان و خط رسمی، فارسی بود و نامه‌ها و فرمان‌ها به زبان فارسی نوشته می‌شدند. پیشرفت زبان و ادبیات فارسی در دوران محمد قلی قطب‌شاه به اوج خود رسید؛ به طوری که حتی برخی گفته‌اند که محیط ادبی دکن و حیدرآباد، از اصفهان در ایران نیز ممتازتر بود. همچنین، غالب پادشاهان قطب‌شاهی، اهل شعر و ادب بودند؛ که به همین دلیل، شاعران، ادیبان و فضیای فارسی‌زبان در دربار ایشان متمرکز شدند. حتی برخی از پادشاهان قطب‌شاهی همانند جمشید قلی و محمد قلی به زبان فارسی شعر می‌گفته‌اند (اکبر، ۱۹۸۲م: سراسرمتن؛ رضوی، ۱۳۷۵ش: ۶-۷۵؛ کرمی، ۱۳۷۳ش: ۱-۷۰).

از سوی دیگر، خود شیخ محمد خاتون اهل شعر و ادب بوده است و دیوان شعر و متفرقاتی در اشعار دارد؛ و برخی از تألیفات وی نیز، همچون شرح اربعین و کتاب امامت، دارای اشعار نغزی می‌باشند. به عنوان نمونه، ابن خاتون در مجلس اجازة جهت سفر حج خود (که در آن سفر درگذشت)، اشعاری را خطاب به عبدالله قطب‌شاه این چنین سروده است: «دارم اندر کف بسان بندگان عرضه داشت / پادشاهان بشنو از پیشینیان عرضه داشت / قرب چل سالست کاین درگاه را بوسیده‌ام / کرده در روزی دو نوبت دیده بان عرضه داشت / دیده‌ام خوابی درین ایام و عازم گشته‌ام / کرده‌ام زان رو باین تاب و توانت عرضه داشت / التماس رخصت حج ست و بشگفت ارکند / معشر خیل ملک از آسمانت عرضه داشت / بنده را فرض ست حج و شاه را تمکین حج / چون کنم برد ترک آن پیش مهانت عرضه داشت / عزم درگاه کسی دارم که محتاجی باو / رخصتم ده تا نمایم از زبانت عرضه داشت» (ابن طیفور، بی‌تا: ۲۲۴).

همچنین، در میان نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون، آثار مستقلی در شعر و نیز تألیفات که حاوی

اشعار دوران معاصر وی هستند، وجود دارد. بنابراین، بعید نیست که بتوان بر اساس نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه ابن خاتون بررسی‌هایی از وضعیت شعر قرن دهم و یازدهم در حیدرآباد هند، انجام داد.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- چه آثار و تألیفات مستقل و غیرمستقل شعری در میان نسخ خطی ابن خاتون وجود دارند؟
- ۲- آیا اشعار شعرای معاصر دوران شیخ محمد خاتون را می‌توان از این آثار موجود در نسخ خطی، استخراج و دسته‌بندی موضوعی نمود؟
- ۳- اشعار به دست آمده از دوران قرن دهم و یازدهم این مجموعه، دارای چه ویژگی‌هایی هستند؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- آثار و تألیفات شعری مستقل در نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون.
- ۲- آثار و تألیفات شعری غیر مستقل در میان نسخ خطی ابن خاتون.
- ۳- معرفی انواع اشعار و سبک‌های شعری به کار رفته در آثار به دست آمده.
- ۴- ویژگی‌هایی اشعار دوران قرن دهم و یازدهم حیدرآباد بر اساس نسخ ابن خاتون.

۵- پژوهش‌های دسته پنجم

کتابخانه شیخ محمد خاتون، ویژگی‌های منحصر به فردی دارد که همین ویژگی‌ها می‌توانند ما را در روشن شدن برخی از زوایای تاریخی و کتابشناسی گذشته یاری کنند. به این معنی که این کتابخانه می‌تواند منبع قابل توجهی در تبیین برخی از مسائل و موضوعات متفرقه و عمومی قرار گیرد. برخی از موضوعات پژوهشی پیشنهادی، که مسأله اصلی آن‌ها به نوعی، خود کتابخانه شیخ محمد خاتون نیست، عبارتند از:

۱-۵- انتقال میراث جبل عامل و شام به ایران و هند (مطالعه موردی کتابخانه شیخ محمد خاتون)

پیش‌تر بیان شد که شیخ محمد خاتون عاملی، از جوانی علاقمند به خرید و تهیه کتاب بوده است؛ و کتابخانه منحصر به فرد وی، حاوی آثاری از مناطق «شام، جبل عامل، مشهد، قزوین، اصفهان و حیدرآباد هند» است. از سوی دیگر، ظاهراً اسدالله مؤمن خاتون عاملی (فرزند شیخ محمد خاتون) پس از وفات علامی فهامی شیخ محمد بن علی خاتون عاملی به سال ۱۰۵۹ق که در سفر حج وی رخ داد، و نیز تغییرات احتمالی در مناصب سیاسی حکومت قطب‌شاهی حیدرآباد هند، به ایران و مشهد، یعنی دیار زندگانی قبلی پدر خویش، بازگشته است. هرچند که این احتمال نیز وجود دارد که اسدالله خاتون پیش از سال ۱۰۵۹ق و به دلایل دیگری در مشهد الرضا (ع) ساکن بوده است

در هر صورت، پس از درگذشت شیخ محمد خاتون، عبدالله قطب‌شاه، ماترک و ارثیه شیخ محمد خاتون

را (که نسخه خطی کتابخانه محمد خاتون نیز در آن‌ها بوده)، از هندوستان به ایران فرستاده است. یعنی اموال منقول شیخ محمد خاتون به وصی وی (میرزا اسد بیگ، همسفر حج ابن خاتون) تحویل شده است (نک: علامه فلسفی، ۱۳۸۶ ش: ۶۵)؛ همانطور که نصرآبادی در تذکره خود به آن اشاره نموده: «شیخ محمد خاتون ... به هندوستان رفته بخدمت عبدالله قطب‌شاه کمال اعتبار بهم رسانیده، در آنجا فوت شد. امانت دثار و دیانت شعار، میرزا اسد [بیگ، همسفر حج وفات ابن خاتون] را وصی خود کرده، جمیع اسباب خود را به او داد که در ایران به ورثه او برساند. همه را بلاقصور به ورثه رسانید و شاهد بسیار دارد یکی از آن جمله، فقیرم ..» (نصرآبادی اصفهانی، ۱۳۱۷: ۱۵۹ و ۱۶۰).

بنابراین، چون کتابخانه شیخ محمد خاتون دارای نسخه خطی با تبار مختلف می‌باشند، مناسب است که عناوین نسخه این کتابخانه تبارشناسی و تفکیک شوند؛ تا مشخص گردد بوم و جغرافیای هر کدام از این آثار چگونه هستند و به میراث کدام ناحیه یا فرهنگ و مذهب تعلق دارند. با اطلاعات به دست آمده، ممکن است برخی از زوایای تاریخی و حدیث‌شناسی و همچنین، اطلاعات کتابشناختی برخی از آثار و مؤلفان روشن گردد.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- آیا ضمن بررسی فهرست کاتبان و مکان کتابت نسخه خطی موجود در کتابخانه ابن خاتون، می‌توان اصالت و تبار برخی نسخه خطی این مجموعه را مشخص نمود؟
- ۲- آیا در یادداشت‌ها و حواشی نسخه کتابخانه، اطلاعاتی از بوم‌شناسی نسخه و تبار آن‌ها به چشم می‌خورند؟
- ۳- نسخه خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون، به چه مناطق و بوم‌هایی تعلق دارند؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- فهرست کاتبان نسخه خطی کتابخانه ابن خاتون و ترجمه آن‌ها.
- ۲- فهرست مکان‌های کتابت نسخه خطی کتابخانه ابن خاتون.
- ۳- یادداشت‌ها و حواشی نسخه کتابخانه که اطلاعات بوم‌شناسی دارند.
- ۴- تبارشناسی برخی از نسخه خطی کتابخانه ابن خاتون.
- ۵- تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از بوم‌شناسی و تبارشناسی نسخه.

۲-۵- بررسی وضعیت انتساب حدیقه الشیعه بر اساس نسخه خطی شیخ محمد خاتون

کتاب «حدیقه الشیعه» و نیز «کاشف الحق» دو اثر شبیه به هم هستند، که اسامی متعدد و متنوعی برای هر کدام از آن‌ها ذکر شده و مناقشات درازدانی پیرامون آن‌ها برقرار است. این عناوین، آثاری حدیثی - کلامی هستند به زبان فارسی، درباره امامت و فضائل ائمه اطهار (ع)؛ که در آن‌ها حدود پانصد روایت و حدیث درج شده است. در این میان، متن بخشی از کتاب «حدیقه الشیعه»، چون مورد اختلاف میان «عرفان دوستان» و «مخالفان عرفان و فلسفه» بوده، باعث شده تا عده‌ای به برخی از مشکلات کتاب و نیز وضعیت مبهم مؤلف

آن، توجه نموده‌اند.

نام نویسنده این دو کتاب، سرجمع، به ده شخصیت از علمای قرن ۱۰ تا ۱۲ هجری منسوب شده؛ و معرکه آرای پیرامون مؤلف کتاب برقرار است. بیش از ۱۶ کتاب و مقاله مستقل پیرامون «وضعیت انتساب» این آثار به مؤلفان شان نوشته شده، که مفصل‌ترین آن‌ها حدود ۵۲۰ صفحه است. جدای از این، در بیش از هفتاد مقاله و نوشته، به مناقشات این انتساب، پرداخته شده است.

در این میان، در فهرست نسخ خطی کتابخانه سالار جنگ حیدرآباد (شماره نسخه: Man ۲۹۶۸.۱۰). کتاب امامت (کاشف الحق) را از شیخ محمد خاتون دانسته است. همچنین، در فهرست برخی از نسخ خطی کاشف الحق و حدیقة الشعه، صاحب اثر را شیخ محمد خاتون دانسته‌اند (به عنوان نمونه نک: درایتی، ۱۳۹۱ش: ج ۱۲، ص ۸۵۸، شماره ۱۰۵؛ ج ۲۵، ص ۶۵۶، شماره ۱۱ و ۱۷). همچنین آیت الله مرعشی نجفی در یادداشت نسخه کتابخانه مرعشی (شماره ۱۴۸۲۸) نوشته است: «کتاب کشف الحق فی الامامة للعلامة الشيخ محمد بن خاتون العاملي، الفه باسم السلطان عبدالله قطب شاه، سلطان حیدرآباد الدکن، و فرغ منه سنة ۱۰۵۵ بتلک البلدة، و الكتاب نفیس حاو لتحقیقات رشیقة و لم یطبع بعد، حرره الکئیب، شهاب الدین الحسینی المرعشی النجفی ۱۳۵۹».

از آنجایی که یک نسخه از کتاب کاشف الحق (کد دستیابی: ۱۲۵۷) نیز در کتابخانه شیخ محمد خاتون وجود دارد و مشخصات اهداء کتاب و اشعار آن نیز با ترجمه و شرح حال ابن خاتون هماهنگ می‌باشد، مناسب است با بررسی اطلاعات این نسخه و نیز نسخ دیگر کتابخانه شیخ محمد خاتون، و یادداشت‌ها و حواشی و اسناد این مجموعه، انتساب این اثر به ابن خاتون بررسی و به وسیله آن، مناقشات پیرامون کتاب حدیقة الشعیه نیز فیصله یابد.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- نسخه کاشف الحق تملیکی ابن خاتون دارای چه مشخصات فهرستی تفصیلی می‌باشد؟
- ۲- چه شواهد و اطلاعاتی در نسخه کاشف الحق موجود در کتابخانه شیخ محمد خاتون وجود دارد که وضعیت انتساب اثر به ابن خاتون را پشتیبانی نماید؟
- ۳- آیا در میان نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون، آثار و شواهد فیزیکی یا محتوایی وجود دارند که مرتبط با کتاب کاشف الحق یا حدیقة الشعه باشند؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- معرفی نسخه خطی کاشف الحق (کد دستیابی: ۱۲۵۷).
- ۲- شواهد و اطلاعات مرتبط با انتساب مؤلف، در نسخه کاشف الحق (کد: ۱۲۵۷).
- ۳- اطلاعات و شواهد فیزیکی و محتوایی مرتبط با کتاب‌های کاشف الحق و حدیقة الشعیه در کتابخانه شیخ محمد خاتون.
- ۴- تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از نسخ خطی ابن خاتون.

۵-۳- بررسی نسخ خطی تملکی میرمحمد مؤمن استرآبادی بر اساس کتابخانه ابن خاتون

میرمحمد مؤمن حسینی استرآبادی (م ۱۰۳۴ق)، از سادات استرآباد ایران و معلم فرزندان شاه طهماسب صفوی بود؛ که در زمان شاه محمد خدابنده از ایران خارج شد و بعد از سفر حج، به دکن هند مهاجرت کرد، و از سوی محمدقلی سلطان قطب شاهی به مقام پیشوایی حکومت جنوب هند رسید. میر محمد مؤمن، جدای از آبادانی قلمرو قطب شاهیان، به گسترش مذهب تشیع در آن منطقه، کمک شایانی نمود. در بین نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون عاملی، سه نوع نسخ خطی مرتبط با میرمحمد مؤمن استرآبادی به چشم می خورد:

الف. کاتب نسخه؛ همانند «شرح شواهد الکشاف» اثر محمد بن سلیمان خطیب (ق ۸) که توسط محمد مؤمن بن علی حسینی در تاریخ ۲۶ جمادی الاخره سال ۹۸۵ق کتابت شده است (نک: نسخه شماره: ۴۸۴۵؛ نیز: فهرست رضوی: ۶۱۸-۷).

ب. تألیف کتاب؛ همانند «اوزان و مقادیر» (یا رساله مقدریه = مقادیر الاوزان = میزان المقادیر) که توسط محمد مؤمن بن علی حسینی استرآبادی تألیف شده است (نک: نسخه شماره: ۵۳۲۲؛ نیز: فهرست رضوی: ۴۴۳-۸).

ج. اهداء نسخه؛ همانند «کشف الحقایق فی شرح تقویم الایمان» اثر احمد بن زین العابدین علوی عاملی (م ۱۰۵۴ق)، در ظهر نسخه به عنوان تحفه به «میر محمد مؤمن» اهداء شده است (نک: نسخه شماره: ۲۲۲؛ نیز: فهرست رضوی: ۱-۱۸۷).

در این میان، به صورت اتفاقی ملاحظه شد که در نسخه «کشف الحقایق فی شرح تقویم الایمان» یادداشتی وجود دارد که نشان می دهد شیخ محمد خاتون، این نسخه خطی را در سال ۱۰۳۶ قمری از ورثه میر محمد مؤمن خریداری کرده است (نک: فهرست رضوی: ۱-۱۸۷).

بنابراین، مناسب است تا کل نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون از این منظر، بررسی و از طریق یادداشت ها و حواشی نسخ، تمامی نسخه های مربوط به میر محمد مؤمن شناسایی شوند؛ تا ضمن آن، کتابخانه شخصی میر محمد مؤمن، فهرست و معرفی شود.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- با توجه به هم دورگی و ارتباط علمی شیخ محمد خاتون با میر محمد مؤمن استرآبادی، آیا آثار و نسخه هایی از میر محمد در میان نسخ خطی کتابخانه خاتون وجود دارند؟
- ۲- در صورت وجود نسخ مرتبط با میر محمد مؤمن، این نسخ چه نشانه هایی دارند؛ و آیا می توان با توجه به این نشانه ها نسخ بیشتری از میر محمد در کتابخانه ابن خاتون یافت؟
- ۳- فهرست کتابخانه میر محمد مؤمن بر اساس یافته های بدست آمده، کدام است؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- بررسی نسخ مرتبط با میر محمد مؤمن در کتابخانه ابن خاتون.
- ۲- شاخصه‌ها و نشانه‌های فیزیکی و محتوایی نسخ میرمحمد مؤمن.
- ۳- تجزیه و تحلیل نشانه‌های بدست آمده برای کشف آثار بیشتر از استرآبادی.
- ۴- فهرست نسخ مرتبط با میر محمد مؤمن بر اساس یافته‌ها بدست آمده.
- ۵- معرفی ویژگی‌های کتابخانه شخصی میر محمد مؤمن.

۴-۵- مسیر و طریقه انتقال نسخ خطی حیدرآباد هند به ایران (مطالعه موردی کتابخانه شیخ محمد خاتون)

در مرحله اول ما می‌دانیم که کتابخانه شخصی شیخ محمد خاتون در حیدرآباد بوده است و اکنون در کتابخانه آستان قدس رضوی در مشهد الرضا (ع) قرار دارد؛ بنابراین، نسخ خطی ابن خاتون از هند به ایران آمده است.

در مرحله بعد، با توجه به نامه عیدالله قطب‌شاه با تاریخ ۱۰۶۰ق به عمه خود در ایران، مشخص می‌شود که اموال و کتابخانه شیخ محمد خاتون از طریق بندر مچھلی پتن هند به بندر عباس ایران طی طریق داشته است. در قسمتی از نامه وی آمده است: «... لاجرم به مقتضای «مالایدرک کله لایترک کله» موازی ده هزار هون اسباب از امتعه و اقمشه و تنسوقات این دیار مصحوب غفران مآب شیخ محمد خاتون که فیما بین منسوبان این درگاه به مزید اعتبار و اعتماد منفرد و ممتاز و از محرمان راز این نیازمند درگاه بی‌نیاز بود، نمود؛ که بعد او را که توفیق زیارت حرمین به احراز دولت تقبیل عتبه خلافت شرف امتیاز یافته به وسیله گذرانیدن آن اسباب بر وجهی که احدی اطلاع نیابد حقیقت اخلاص و ارادتمندی معتقدان را با سایر خصوصیات این دیار که زبان قلم محرم اظهار آن مراتب نیست به عرض نزدیکان آن درگاه فلک بارگاه رساند. چون مشا‌زالیه اسباب مرسوله را با اکثر اموال که همراه داشت از راه بندر مچھلی پتن روانه بندر مبارک عباسی نموده خود روانه بندر می‌شد..» (علامه فلسفی، ۱۳۸۶ش: ۶۵).

بندر ماچیلیپاتنام (Machilipatnam) در نزدیکی شهر حیدرآباد می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت که نسخ خطی کتابخانه ابن خاتون ابتدا از مسیر خشکی، حدود ۳۵۰ کیلومتر از شهر حیدرآباد تا بندر مچھلی پتن را طی کرده و سپس احتمالاً مسیر جاده ابریشم دریایی را تا بندر عباس ایران گذرانده؛ و آنگاه ۱۴۰۰ کیلومتر مسیر خشکی میان بندرعباس تا مشهد الرضا (ع) را پیموده است. بعید نیست که این طی طریق از میان این مراکز گذشته باشد: «حیدرآباد، مچھلی پتن، پودوچری، کولم ملی، گجرات، بندر عباس، مشهد».

اکنون به عنوان یک پژوهش تاریخی و جغرافیایی، می‌توان مسیر و طریقه انتقال دقیق نسخ خطی شیخ محمد خاتون از حیدرآباد هند به مشهد ایران را بررسی و ضمن این مطالعات، مسایل مختلفی را تبیین و یا کشف نمود.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- نسخ خطی کتابخانه شیخ محمد خاتون، چگونه از حیدرآباد به مشهد منتقل شده است؟
- ۲- کتابخانه ابن خاتون در مسیر انتقال خشکی و دریایی خود، از چه مناطقی گذر کرده است؟
- ۳- چه دشواری‌ها و مشکلاتی در مسیر انتقال چهارصد نسخه خطی کتابخانه از هند به ایران وجود داشته است؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- بررسی و معرفی مسیر انتقال نسخ از حیدرآباد به بندر مچهلی پتن.
- ۲- راه‌های دریایی میان هندوستان و ایران.
- ۳- مسیر دریایی انتقال کتابخانه از بندر مچهلی پتن هند تا بندر عباس ایران.
- ۴- بررسی و معرفی مسیر انتقال نسخ ابن خاتون از بندر عباس تا مشهد الرضا (ع).
- ۵- دشواری‌ها و مشکلات انتقال دریایی و خشکی.

۵-۵- بررسی حفظ و نگهداری نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی از قرن یازدهم تا کنون (مطالعه موردی کتابخانه شیخ محمد خاتون)

در طول قرن‌ها و گذشت دوران‌ها، معمولاً بسیاری از نسخه‌های وقفی و غیر وقفی کتابخانه‌ها، مفقود یا جابجا می‌شوند؛ مخصوصاً اگر نسخه‌های نفیسی باشند. به عنوان نمونه، دو مجموعه وقفی شاه عباس اول صفوی (م ۱۰۳۸ق)، که یک سال قبل از درگذشت‌اش، به آستان مقدسه حضرت معصومه در قم و آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در ری وقف نموده، قابل توجه هستند؛ از آن مجموعه‌ها، کمتر از تعداد انگشتان دست در این کتابخانه‌ها باقی مانده است.

الف. شاه عباس صفوی، یکصد و بیست نسخه خطی را با متن وقفنامه زیر، وقف آستانه حضرت عبدالعظیم (ع) کرده است: «به تاریخ غره شهر ذی قعدة الحرام ۱۰۳۷ وقف نمود این کتاب را با یک صد و نوزده جلد کتاب دیگر، کلب آستان علی بن ابی طالب (ع) عباس الصفوی الحسینی بر آستانه مقدسه متبرکه امام زاده واجب التعظیم و التکریم امامزاده عبدالعظیم و بر مدرسه آستانه مذکوره، واقعه در بلوک غارری که طلبه از آن‌ها منتفع شوند؛ مشروط بر آنکه از روضه و مدرسه بیرون نبرند. هر کس بیرون برد در خون حضرت ابی عبدالله الحسین شریک بوده باشد. فمن بدله بعد ما سمعه فائما ائمه علی الذین یبدلونہ. تمت. [اثر مهر]» (به عنوان نمونه نک: استرآبادی، ۹۵۱ق: برگ اول و آخر). اما حدود ده نسخه از آن در این کتابخانه باقی مانده است.

ب. همچنین، شاه عباس صفوی، یکصد و ده نسخه خطی را با متن وقفنامه زیر، وقف آستانه حضرت معصومه (س) نموده است: «بتاریخ غره شهر ذیقعدة الحرام سنه ۱۰۳۷ وقف نمود این کتاب را با یک صد و نه کتاب دیگر کلب آستانه علی بن ابیطالب علیه السلام عباس الصفوی الحسینی. بر روضه مقدسه منوره عرش درجه فاطمیه کاظمیه موسویه علی مشرفها الف الف تحیه و بر مدرسه آستانه مزبوره واقعه در دارالمؤمنین قم که

طلبه آنجا از آن منتفع شوند. مشروط بر این که از روضه مقدسه مذکوره و مدرسه مزبوره بیرون نبرند؛ و هر کس بیرون برد در خون حضرت ابی‌عبدالله‌الحسین علیه‌السلام شریک بوده باشد، فمن بدله بعد ما سمعه فانه آثم قلبه. [و مه‌ری در ذیل آن زده شده که در آن مکتوب است: افوض امری الی الله الغنی، رفیع الدین بن محمد الحسینی الموسوی] (به عنوان نمونه نک: ابن سینا، قرن ۸: برگ اول و آخر).

با توجه به مطالب که بیان شد، مناسب است تا وضعیت حفظ و نگهداری نسخ خطی ابن‌خاتون در کتابخانه آستان قدس رضوی بررسی گردد؛ تا گوشه‌ای از تلاش کتابداران این آستان در طول چهار قرن معرفی و شناخته شود.

برخی از سؤالات پیشنهادی پژوهش

- ۱- یادداشت‌های کتابداران در بررسی و آمارگیری نسخ خطی شیخ محمد خاتون چگونه هستند؟
- ۲- انواع عبارات سرشماری نسخ در این مجموعه چگونه هستند؛ و دارای چه تاریخ‌گذاری‌هایی می‌باشند؟
- ۳- اسامی کتابداران کتابخانه آستان قدس در مجموعه خاتون، چه کسانی هستند؟

تیرهای پیشنهادی جهت سرفصل‌های پژوهش

- ۱- یادداشت‌های کتابداران بر نسخ خطی شیخ محمد خاتون.
- ۲- انواع عبارات سرشماری موجود در نسخه‌های خطی ابن‌خاتون.
- ۳- وضعیت تاریخ سرشماری نسخه در قرون مختلف.
- ۴- فهرست کتابداران کتابخانه آستان قدس در مجموعه خاتون.
- ۵- تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده.

منابع

- ۱- ابن سینا، حسین بن عبدالله (قرن ۸)، القانون فی الطب، نسخه خطی، قم: کتابخانه آستانه معصومیه.
- ۲- ابن طیفور (بی‌تا)، حدایق السلاطین، تصحیح شریف النساء انصاری، دهلی: چاپ نعمانی پریس.
- ۳- استادی، کاظم (۱۴۰۰ش)، ف، «معرفی و بررسی کهن‌ترین نسخه خطی الغیبة منسوب به نعمانی»، انتظار موعود، ۲۱د، ش ۷۵.
- ۴- استادی، کاظم (۱۴۰۲ش)، ط، «شرح حال و آثار محمد علی کربلایی مؤلف کتاب کشف الایات قطب شاهی»، مجله سفیه، شماره.
- ۵- استادی، کاظم (۱۴۰۲ش)، ی ۴، «تجزیه و تحلیل کتابخانه شیخ محمد خاتون در قرن یازده قمری»، مخطوط، قم: کتابخانه رضا استادی.
- ۶- استادی، کاظم (۱۴۰۲ش)، ی ۵، «آثار و تألیفات شیخ محمد خاتون عاملی»، مخطوط، قم: کتابخانه رضا استادی.
- ۷- استادی، کاظم (۱۴۰۲ش)، ی ۸، «فهرست عناوین نسخ خطی وقفی اسدالله مؤمن خاتون عاملی به آستان قدس رضوی»، مخطوط، قم: کتابخانه رضا استادی.

- ۸- استادی، کاظم، (۱۴۰۲ش)، ی ۱۴، «بررسی منشأ کتابهای وقفی اسد الله خاتون عاملی»، کتاب مخطوط، قم: کتابخانه رضا استادی.
- ۹- استادی، کاظم، (۱۴۰۲ش)، ی ۱۵، «معرفی برخی از نسخه‌های تملکی شیخ محمد خاتون عاملی (فقیه اعظم جنوب هند)»، در کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتاب مخطوط، قم: کتابخانه رضا استادی.
- ۱۰- استرآبادی، امیر محمد بن ابی طالب (۹۵۱ق)، نفحات اللاهوت فی لعن الجبت و الطاغوت، نسخه خطی به شماره ۳۵۸، تهران: کتابخانه عبدالعظیم حسن (ع).
- ۱۱- اشرف، محمد (۱۹۸۰م)، فهرست سالار جنگ فارسی (ج ۷)، حیدرآباد: موزه و کتابخانه سالار جنگ.
- ۱۲- اکبر، رضیه (۱۹۸۲م)، نظم و نثر فارسی در زمان قطب شاهی، حیدرآباد دکن: بی‌نا.
- ۱۳- امین عاملی، سید محسن (۱۴۰۳ق)، اعیان الشیعة، بیروت: دارالتعارف.
- ۱۴- آبی، منصور بن حسین (۵۶۵ق)، نثر الدرر فی المحاضرات، نسخه خطی شماره ۴۴۱۶، مشهد: کتابخانه رضوی.
- ۱۵- بلگرامی، علی اصغر (۱۹۲۴ق)، مآثر دکن (متضمن بر حالات عمارات و آثار بلده حیدرآباد و مضافات بلده)، حیدرآباد: دارالطبع سرکار عالی.
- ۱۶- بی‌نام (۱۲۶۲ق)، وقف ۱۵۸ جلد کتاب توسط موسی گیلانی به کتابخانه [آستان قدس] در ماه شعبان، نسخه خطی به شماره ۵۲۷۴۲، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
- ۱۷- حسینی استرآبادی، محمد مؤمن (قبل از ۱۰۳۴ق)، اوزان و مقادیر، نسخه خطی، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، نسخه شماره ۵۳۲۲.
- ۱۷- خاتون عاملی، محمد (۱۰۳۷ق)، ترجمه قطب شاهی (ترجمه اربعین شیخ بهایی)، مخطوط، تهران: کتابخانه مجلس، نسخه شماره ۳۳۴ س.
- ۱۸- خاتون عاملی، محمد (۱۰۹۵ق)، کشف الحق فی الامامة، نسخه خطی، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، شماره ۱۴۸۲۸.
- ۱۹- خاتون عاملی، محمد بن علی (۱۰۳۵ق)، لباب الاحادیث قطب شاهی، مخطوط، شماره نسخه ۱۸۱۸، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
- ۲۰- خاتون عاملی، محمد بن علی (۱۰۴۶ق)، الاربعون (ترجمه قطب شاهی)، نسخه خطی با شماره ۱۹۳۸ کاتب عبدالعلی بن محمد علی حکم‌آبادی نطنزی، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
- ۲۱- خاتون عاملی، محمد بن علی (قبل از ۱۰۶۷ق)، کاشف الحق، منسوب شده به معزالدین حسینی اردستانی (قرن ۱۱)، مخطوط، شماره نسخه ۱۲۵۷، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
- ۲۱- خاتون عاملی، محمد بن علی (قبل از ۱۰۶۷ق)، کاشف الحق، منسوب شده به معزالدین حسینی اردستانی (قرن ۱۱)، مخطوط، شماره نسخه ۱۴۸۲۸، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- ۲۲- خطیب، محمد بن سلیمان (۹۸۵ق)، شرح شواهد الکشاف، نسخه خطی، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، نسخه شماره ۴۸۴۵.
- ۲۳- درایتی مصطفی (۱۳۹۱ش)، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران، تهران: کتابخانه ملی.
- ۲۴- رازی، احمد بن فارس (۵۰۴ق)، مجمل اللغة، نسخه خطی شماره ۱۵۴۳۴، مشهد: کتابخانه آستان

قدس رضوی.

- ۲۵- رضوی، میرسعادت علی (۱۳۷۵ش)، کلام الملوک، حیدرآباد: مجلس اشاعت دکنی محفوظات.
- ۲۶- سلماسی، مهدی (۱۳۹۹ش)، «آل خاتون» (دائرة المعارف بزرگ اسلامی)، تهران: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۳، مدخل ابن خاتون، ویرایش جدید سایت اینترنتی ۱۳۹۹/۳/۱۹ش.
- ۲۷- شوشتری، سید نورالله (۱۳۷۷ش)، مجالس المومنین، تهران: کتابفروشی اسلامی.
- ۲۸- صاعدی شیرازی، نظام الدین احمد (۱۹۶۱م)، حدیقة السلاطین قطب شاهی، حیدرآباد: بی‌نا.
- ۲۹- عاملی، ابی منصور الحسن بن زین الدین (۱۰۰۹ق)، منتقى الجمان فی الأحادیث الصحاح والحسان، کتابخانه مکتبه الإمام الخوئی، شماره نسخه: ۱۵۱.
- ۳۰- عاملی، محمد بن مکی (۹۴۵ق)، مجموعه (التکلیفیه و آثار دیگر)، مخطوط، تهران: کتابخانه مجلس، شماره نسخه ۱۰۰۷۰.
- ۳۱- علامه فلسفی، احمد (۱۳۸۶ش)، مکاتبات سلطان عبدالله قطب شاه، تهران: وزارت امور خارجه.
- ۳۲- علوی عاملی، احمد بن زین العابدین (۱۰۲۳ق)، کشف الحقایق فی شرح تقویم الايمان، نسخه خطی، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی، نسخه شماره ۲۲۲.
- ۳۳- فرهانی منفرد، مهدی (۱۳۷۷ش)، مهاجرت علمای شیعه از جبل عامل به ایران در عصر صفوی، تهران: امیرکبیر.
- ۳۴- کربلایی، محمد علی (قرن ۱۱)، ترتیب ایضاح الاشتباه فی اسماء الرواة، مخطوط، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی؛ نسخه شماره ۳۵۹۲.
- ۳۵- کربلانی، محمد علی (قرن ۱۱)، شرح شافیه، نسخه خطی شماره ۳۸۳۴، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
- ۳۶- کرمی، مجتبی (۱۳۷۳ش)، نگاهی به تاریخ حیدرآباد دکن، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- ۳۷- کریمیان، لیلی (۱۳۹۳ش)، «آل خاتون» (دانشنامه جهان اسلام)، تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ج ۱۴، مدخل آل خاتون.
- ۳۸- گروهی از نویسندگان (۱۳۶۱ - ۱۳۸۴ش)، فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی (مجلدات ۱، ۲، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۶، ۲۷)، مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی.
- ۳۹- مهاجر، جعفر (۱۴۱۰ق)، الهجرة العاملیة إلى ایران فی العصر الصفوی (اسبابها التاريخية و نتائجها الثقافية و السياسية)، بیروت: دارالروضة.
- ۴۰- نصرآبادی اصفهانی، محمد طاهر (۱۳۱۷)، تذکره نصرآبادی، تهران: ارمغان.
- ۴۱- نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۰۷۷ق)، الغیبه، نسخه خطی، مشهد: کتابخانه ملک، شماره ۳۶۱۷.
- ۴۲- نعمانی، محمد بن ابراهیم (۵۷۷ق)، الغیبه، نسخه خطی، مشهد: کتابخانه آستان قدس، شماره ۱۷۵۴.
- ۴۳- والازاده، ابوالفضل و ابوالفضل حافظیان (۱۳۸۳ق)، «نگاهی به کتاب جوامع الکلام فی دعائم الاسلام»، نشریه سفینه، تابستان شماره ۳.

